

Výmena veľkých pečatidiel uhorských prelátov a cirkevných inštitúcií v stredoveku

MIROSLAV GLEJTEK

Changes of Great Seal Matrices of Hungarian Prelates and Church Institutions in the Middle Ages

ABSTRACT: The paper deals with the changes of great seal matrices in medieval offices in the church environment. In particular, it focuses on the seal matrices of the highest church representatives and institutions, such as chapters and convents. A long-term stability and constancy of seals served as fundamental guarantors of credibility in the society. Both individuals and groups changed them only for serious reasons. Prelates did so only in the cases of a change of their position in the church hierarchy due to which the content of the text (titulature) and image on the seal became passé. Another reason for a change was a mechanical damage or loss of a die. As to the church institutions, in Hungary especially *loca credibilia*, changes of seal matrices were mostly due to the thefts and losses in violent events such as wars and plunderings. The paper deals with the reasons for the changes of seal matrices and the time intervals within which their owners managed or failed to replace them. At the same time, it touches the issues of iconography of seal matrices.

Keywords: Hungary, Middle Ages, seal, change of a seal matrix, iconography, office, prelate, chapter, convent

V rámci celého širokého spektra prameňov, prostredníctvom ktorých sa snažíme poznať človeka minulosti v rôznych kontextoch a situáciách, patrí špecifické miesto aj pečatiam.¹ Nemožno o nich povedať, že sú to najnápadnejšie či medzi historikmi najvyužívanejšie pramene. Napriek tomu majú v historickom výskume svoje

¹ Medzi základné úlohy pečatí v stredovekej spoločnosti, ktoré uvádza každá sfragistická či medievalistická príručka, patrí to, že boli hlavným prostriedkom vyjadrovania vôle majiteľa (používateľa) a súhlasu s obsahom dokumentu. Pečať pripojená k písomnosti bola aj najdôležitejším prostriedkom ochrany pred jej falšovaním. Okrem prepojenia s dokumentom poznáme tiež širokú škálu ich využitia pri zabezpečení ochrany schránky obsahujúcich závažné dokumenty a predmety alebo relikvára pred manipuláciou, alebo v staršom období na zabezpečenie obviazaných rán po vykonaní ordalií. GLEJTEK, Miroslav. Pečať ako prostriedok symbolickej komunikácie. Predovšetkým na príklade panovníckych, cirkevných a mestských pečatí v stredovekom Uhorskom kráľovstve. In HLAVAČKOVÁ, Miriam (ed.). *Od symbolu k slovu. Podoby stredovekej komunikácie*. Bratislava : VEDA, 2016, s. 317 – 322. STIELDORF, Andrea. *Siegelkunde*. Hannover : Verlag Hansche Buchhandlung, 2004, s. 32 – 37. KITTEL, Erich. *Siegel*. Braunschweig : Klinkhardt & Biedermann, 1970, s. 116 – 131.

miesto. Prinajmenšom si zasluhujú našu pozornosť vzhľadom na mieru ich rozšírenia, praktického využitia a priestoru, ktorý im venovali dobové právne pramene. Takmer každý dokument právnej povahy (listina v najširšom zmysle slova), vydaný v Uhorsku od 11. storočia až hlboko do novoveku, musel byť opatrený pečaťou, resp. pečatami.² Táto skutočnosť nás oprávňuje i zaväzuje hlbšie sa týmto artefaktom venovať. Čím ideme viac do minulosti, zvlášť pri absencii iných prameňov, stáva sa každý zachovaný produkt dôležitejším a závažnejším. Týka sa to aj pečatí, ktoré nám, pri využití vhodných metodických postupov, môžu odkryť zaujímavé a v niektorých prípadoch aj inak neuchopiteľné skutočnosti, dotýkajúce sa ich majiteľa (používateľa), alebo aspoň dopĺňajú mozaiku poznatkov o drobné detaily. Najmä od čias Jeana Mabillona sa historici venovali pečatiam z najrôznejších uhlov pohľadu.³ Zo sfragistiky sa v priebehu posledných dvoch storočí stala vážna historická disciplína. Hoci na počiatky pomáhala predovšetkým diplomatickému bádaniu pri rozpoznávaní pravých písomností od falošných, postupne sa pomocou výskumu pečatí podarilo objasňovať aj ďalšie otázky. Platí to tiež o slovenskom sfragistickom výskume. Len pripomeňme, ako napríklad analýza mestských pečatí osvetlila dôležité aspekty mestotvorného procesu v stredovekom Uhorsku.⁴ Podobne štúdiom pečatí mendikantov v Trnave ozrejnilo fungovanie žobravej rehole v mestskom prostredí.⁵ Osobitne štúdium erbov a kruhopisov šľachtických pečatí pomáha rozpletať genealogické súvislosti rodovej príslušnosti členov šľachtických rodov či ich zamestnania a kariérny postup.⁶ Rozsiahly, a nazdávam sa, že doposiaľ nie úplne využitý potenciál, sa skrýva v ikonografickom výskume pečatí. Ikonografická a ikonologická analýza môže v spolupráci s umelecko-historickým výskumom priniesť zaujímavé informácie o osobných preferenciách majiteľov, ich religiozite, vkuse, záujmoch, ambíciách, vzťahu k minulosti a predkom, ako aj množstvu ďalších, inak ťažko postihnuteľných aspektov života jednotlivcov i komunití.⁷ Pochopiteľne pra-

² Ak opomenieme najstaršiu etapu budovania Uhorského kráľovstva, keď mali zásadné postavenie grafické koroboračné inštrumenty (monogram, podpis, chirograf). RÁBIK, Vladimír. Pečať v stredovekom uhorskom zákonodarstve. In RAGAČOVÁ, Júlia (ed.). *Pečate a ich používatelia*. Bratislava : MV SR, 2007, s. 107 – 108; SCHMIDT-WIEGAND, von Ruth. *Die rechtshistorische Funktion graphischer Zeichen und Symbole in Urkunden*. In RÜCK, Peter (ed.). *Graphische Symbole in mittelalterliche Urkunden. Beiträge zur diplomatischen Semiotik*. Sigmaringen : Jan Thorbecke Verlag, 1996, s. 68 – 79.

³ Tým, že tento francúzsky historik v druhej knihe svojho slávneho diela o pravosti listín franských a francúzskych kráľov, *De re diplomatica libri sex* (1681), venoval osobitne rozsiahly priestor aj analýze pečatí, položil v podstate i základy moderného sfragistického bádania.

⁴ Za všetky spomeňme aspoň priekopnícke dielo: NOVÁK, Jozef. *Slovenské mestské a obecné erby*. Bratislava : SAS, 1967, s. 22 – 47.

⁵ RÁBIK, Vladimír. Stredoveké pečate konventov mendikantských (žobravých) reholí v Trnave. In *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia III – IV. Korene európskej civilizácie*. Bratislava : VEDA, 2001, s. 231 – 241.

⁶ Z najnovších inšpiratívnych prác: FEDERMAYER, Frederik. Uhorskí magnáti a ich erby v novoveku. Heraldický príbeh rodu Amade. In FEDERMAYER, Frederik a kol. *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Martin 2012, s. 256 – 291. FEDERMAYER, Frederik. Identifikácia a rozvádzanie skratiek v kruhopisoch a nápisoch pečatí fyzických osôb (uhorský novovek 1526 – 1848, 1. časť). In *Slovenská archivistika*, roč. 41, 2006, č. 1, s. 69 – 86. FEDERMAYER, Frederik. Identifikácia a rozvádzanie skratiek v kruhopisoch a nápisoch pečatí fyzických osôb (uhorský novovek 1526 – 1848, 2. časť). In *Slovenská archivistika*, roč. 41, 2006, č. 2, s. 77 – 93.

⁷ Metodicky zaujímavé prístupy k práci s cirkevnými pečatami prinášajú najnovšie práce: BOLOM-

menná hodnota a možnosti štúdia pečatí majú svoje limity, tak ako u akéhokoľvek iného prameňa. Špecifický aspekt predstavuje vzťah pečate a písomnosti. Využitelnosť pečate ako prameňa je a bude v mnohom úmerná našim znalostiam uhorskej kancelárskej praxe. Bez naozaj hlbokého poznania postupov a zvykov pri koncipovaní jednotlivých druhov a typov písomností, ako aj ich vzťahu k používaným pečatiam, nebudeme schopní využiť potenciál sfragistických prameňov naplno. To sú len niektoré z momentov, pred ktorými stojí ďalšie sfragistické bádanie.

Z veľkej skupiny majiteľov a používateľov pečatidiel bude v nasledujúcich riadkoch venovaná pozornosť prameňom z cirkevného prostredia.⁸ Prvú skupinu tvoria cirkevní hodnostári (kardináli, arcibiskupi a biskupi).⁹ Do druhej skupiny sú zaradené sfragistické artefakty používané kolektívnymi inštitúciami, kapitulami kanoňikov a rehoľnými konventmi.¹⁰

V rámci celej druhovej škály používaných pečatidiel sústredím pozornosť výhradne na veľké pečatidlá (pečate). Dôvodom je, že na rozdiel od iných druhov pečatidiel bolo v kancelárii vždy jediné, malo svoje osobitné miesto a preláti alebo cirkevné inštitúcie sa vždy snažili skôr či neskôr si ho zaobstarať. Vďaka tomu sme schopní zachytiť jeho výmenu a v niektorých prípadoch i časové a historické súvislosti. Treba ale povedať, že pojem veľká pečať nie je z hľadiska uhorského diplomatického a právneho vývoja totožný s jeho chápaním v iných stredoeurópskych krajinách (napr. Česká a Poľská kráľovstvo).¹¹ Uhorské pramene ponúkajú veľké množstvo prípadov, keď boli napríklad slávnostné privilégia trvalej platnosti pečatené iným než veľkým pečatidlom a pritom ich korektnosť nebola spochybňovaná. Stretneme sa aj s tým, že pečatidlá „nižšej kategórie“ boli bez problémov označované za autentické, a to dokonca aj odtlačky pečatného prsteňa, ktorému bola v krajinách na západ od uhorských hraníc pripisovaná minimálna právna hodnota. Nejednotnosť panovala taktiež v samotnom názvosloví. Nezriedka je rovnaké pečatidlo označované buď ako menšie, tajné, prsteňové, alebo v niektorých prípadoch aj dvoma rozdielnymi pojmami naraz. Uhorské pramene ukazujú, že naša snaha vytvárať presný systém po vzore západoeurópskeho vývoja, do ktorého by sme ich vtesnali, bez rešpekto-

KOTARI, Martina. *Pečeti hradských premonstrátů v pozdním středověku a raném novověku*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 119 – 126, ale aj ďalšie analytické časti práce. DIEDERICH, Toni. *Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*. Böhlau Verlag : Wien; Köln; Weimar, 2012. Uhorský cirkevno-sfragistický pramenný materiál sa z hľadiska ikonografie pokúsil predstaviť a analyzovať GLEJTEK, Miroslav. *Stredoveká cirkevná pečať – prameň kresťanskej ikonografie*. Hradec Králové : Univerzita Hradec Králové, 2013.

⁸ Hoci sa práca primárne zaoberá používaním pečatidiel, v absolútnej väčšine prípadov sme odkázali len na štúdium ich odtlačkov do pečatného vosku, čiže pečatí. Podrobnejšie k terminológii pozri príslušné heslá najnovšie: MÜLLER, Karel - VRTEL, Ladislav (eds.). *Vocabularium Internationale Sigillographicum*. Bratislava : VEDA, 2016. K terminológii pozri aj starší príspevok: SEDLÁK, František. Sfragistika. In VRTEL, Ladislav (ed.). *Pomocné vedy historické – súčasný stav a perspektívy*. Dolný Kubín : Štátny okresný archív v Dolnom Kubíne, 1986, s. 73 – 83.

⁹ Pre torzovitost zachovaných prameňov som bol nútený, vzhľadom na zameranie príspevku, resignovať na štúdium pečatí opätov, rehoľných prepoštov, ako aj predstaviteľov stredného a nižšieho kléru.

¹⁰ Máme tu na mysli opátstva, prepoštstvá, priorstvá, kláštory a pod., ktoré náležali k niektorej z reholí.

¹¹ KREJČÍKOVÁ, Jarmila - KREJČÍK, Tomáš. *Úvod do české sfragistiky*. Ostrava : Klub genealogů a heraldiků Ostrava, 1989, s. 7 – 10. HAISIG, Marian. Sfragistyka ogólna. In GUMOWSKI, Marian - HAISIG, Marian - MIKUCKI, Sylwiusz. *Sfragistyka*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1960, s. 71 – 72.

vania dobových a miestnych zvyklostí, môže byť kontraproduktívny a nemusí priniesť želaný výsledok. Uhorské pramene majú svoje špecifiká, ktoré bude potrebné akceptovať.¹² Napriek tomu bolo určité osobitné povedomie o veľkom pečatidle (hlavnom) v uhorskej spoločnosti. To nám umožňuje sledovať jeho „život“ v rôznych súvislostiach. V úvode bude venovaná pozornosť situáciám a dôvodom výmeny takéhoto pečatidla v kancelárii jednotlivca alebo inštitúcie. Následne sa pokúsím o rekonštrukciu časových intervalov, v ktorých mohlo k výmene pečatidla dôjsť. V závere si na vybraných príkladoch predstavíme, do akej miery bola pri koncipovaní a tvorbe nového pečatidla zohľadnená podoba (predovšetkým ikonografia) staršieho. Keďže preláti a cirkevné inštitúcie reprezentujú vo viacerých odhadoch odlišné skupiny používateľov pečatidla, z metodických i technických dôvodov sa najskôr budeme venovať komplexne prvej a následne druhej skupine.

Dôvody výmen pečatidiel uhorskými prelátmi

Najčastejšie vieme zachytiť a zdôvodniť výmenu pečatidla cirkevného hodnostára počas zmeny jeho postavenia v cirkevnej hierarchii a pôsobiska. Tieto presuny neboli medzi klerikmi výnimočné a zvyčajne išlo o posuny smerom nahor, od menej lukratívnych benefícií k zaujímavejším. Keďže uhorské biskupstvá (a podobne aj archidiakonáty či farnosti) nepoužívali v tomto období svoje vlastné inštitucionálne pečatidlá, jediným oficiálnym bolo pečatidlo najvyššieho predstaveného – biskupa alebo jeho zástupcu (vikára).¹³ Známe prípady výmen pečatidiel sa najčastejšie týkajú postupu klerika na biskupský či arcibiskupský post. Podobná situácia nastala, keď prelát síce zostával pri pôvodnom benefíciu, ale zmenili sa niektoré jeho reálne či čestné hodnosti a tituly. Medzi takýchto patrili taktiež ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakóc (1497 – 1521), ktorý zmenil svoje pečatidlo krátko po svojom menovaní kardinálom (1500) a titulárnym konštantínopolským patriarchom (1507).¹⁴ V týchto prípadoch môžeme pohnútky vedúce k zmene pečatidla interpretovať jednoznač-

¹² Môžeme uviesť niekoľko prameňov priamo z cirkevného prostredia. Napríklad podľa kruhového pečatidla rábskeho biskupa Kolomana (+ SIGILLVM SECRETUM DOMINI COLOMANI) je v koroborácii označená ako „*sigilli nostri annularis*“. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára Budapest, Diplomatikai Levéltár (ďalej MNL OL DL) 5815 (30. 11. 1368); MNL OL DL 278024 (23. 4. 1369). Alebo iný prípad, kde bola drobná prsteňová pečať štvorcového tvaru (!) patriaca kaločskému arcibiskupovi Ladislavovi označená ako „*autentici sigilli nostri*“. MNL OL DL 7350 (30. 11. 1384). Malá erbová pečať ostrihomského arcibiskupa Jána je dokonca naraz uvedená ako „*sigilli nostri minoris annularis*“. Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Súkromný archív Spišskej kapituly, Scrinium XI, škatuľa 23, fascikel 2 (1412). Nižšie ešte spomenieme menšiu pečať Ostrihomskej kapituly, ktorá je rovnako ako väčšia pečať v kapitulskej vizitácii označená ako autentická.

¹³ Podobne museli meniť a aktualizovať svoje pečatidlá pri zmene funkcie, resp. úradu aj uhorskí krajinskí hodnostári, keďže ani uhorské krajinské úrady nepoužívali svoje vlastné pečatidlá. RÁBIK, Vladimír. *Pečať a jej spoločenská úloha v stredovekom Uhorskom kráľovstve*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012, s. 27.

¹⁴ MNL OL DL 101806 (22. 3. 1509); 22728 (6. 11. 1515). BODOR, Imre (ed.). *A középkori Magyarországi főpapi pecsétféjei a Magyar tudományos akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmúsolat - gyűjteménye alapján*. Budapest : MTA Művészettörténeti kutató csoport, 1984, s. 59 – 60, č. 77 – 78, tab. XVII. HEGEDŰS, András (ed.). *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból*. Esztergom : Prímási Levéltár, 2000, s. 125, č. 95. V ďalšom texte sa budem odvolávať predovšetkým na doposiaľ najúplnejšiu edíciu pontifikálnych pečatí od I. Bodora a ako konkrétny príklad archívneho prameňa bude podľa možnosti uvedené dobre zachované odtlačok pečatidla z archívnych fondov MNL.

ne. V niektorých situáciách nedokážeme výmenu pečatidla zdôvodniť presne, ale znalosť historického pozadia nás oprávňuje ku konkrétnejším úvahám. To sa týka aj dvoch veľkých pečatidiel postupne používaných rábskym biskupom Kolomanom (1337 - 1375) Najstarší známy odtlačok nového zmeneného pečatidla poznáme z listiny vydanéj 18. septembra 1355.¹⁵ Tento nelegitímny syn panovníka Karola Róberta sa po otcovej smrti dostal do konfliktu s nevlastným bratom a vtedy už kráľom Ludovítom I. a jeho dvorom. V rokoch 1353 - 1354 bol dokonca väznený ostrihomským arcibiskupom a prepustili ho až na pápežský zásah.¹⁶ Nemožno vylúčiť, že sa za týchto okolností pôvodné biskupove pečatidlo stratilo. Inou eventualitou je, že mu bolo násilne odobraté alebo s ním bolo nenáležite manipulované a hrozilo jeho zneužitie. V každom prípade ho biskup po prepustení z väzenia a opätovnom nástupe na rábsky biskupský stolec nahradil novým. Sú známe aj situácie, keď klerik nemenil svoje pôsobisko ani hodnosti a nepoznáme žiadne historické okolnosti, ktoré by naznačovali dôvody výmeny pečatidla. Tu sa dostávame len do roviny teoretických úvah. Môžeme spomenúť napríklad jägerského biskupa Michala zo Sečian (1362 - 1377). Tento prelát vymenil svoje pečatidlo niekedy pred alebo najneskôr v roku 1367.¹⁷ Hoci koroboračné formulky ani iné časti listín pečatených mladšou pečatou zmenu nijako nekomentujú, nemôžeme vylúčiť, že mohlo dôjsť k strate či krádeži pečatidla. Ako pravdepodobnejšie sa ale javí, že sa pečatidlo pri manipulácii jednoducho poškodilo a bolo ho treba vymeniť. V situáciách, keď diplomatické, právne i naračné pramene o akýchkoľvek príčinách výmeny pečatidla mlčia, nedokážeme výmenu zdôvodniť.

Časové súvislosti výmeny pečatidiel uhorskými prelátmi

Zaujímavou otázkou je, ako rýchlo bol majiteľ schopný v prípade potreby vykonať výmenu pečatidla. Tu sa dostávame na veľmi neistú pôdu. Možnosť korektné zachytiť čas na zabezpečenie nového pečatidla, ktorý potreboval majiteľ alebo jeho kancelársky personál, je výrazne limitovaný. Logicky by sme ako základnú informáciu mali brať časový interval medzi nástupom do nového úradu a časom ukončenia používania starého pečatidla. Avšak to je v skutočnosti takmer vylúčené. Ďalšou alternatívou je pracovať s dátumom prvého použitia pečatidla, uvedeným v zachovaných prameňoch. Často sa však stretávame s novou pečatou až na dokumentoch vydaných mnoho rokov po nástupe do funkcie. Je viac než pravdepodobné, že taký dlhý čas nemohla kancelária vysoko postaveného cirkevného hodnostára vydávať dokumenty bez veľkej pečate. Výpočet takéhoto časového intervalu teda nemá žiadnu informačnú hodnotu a využitelnosť. Oveľa zaujímavejšie je sledovať (ak je to možné) obdobie, počas ktorého prelát v novej funkcii ešte používal svoje staré, neaktuálne pečatidlo. Nevieme síce odpovedať na otázku, kedy presne už nové pečatidlo vlastnil, ale sme schopní celkom presne určiť, kedy ho už určite nepoužíval. V rámci našich možností sa javí takáto informácia ako zaujímavá a možno ju chápať i ako príspevok k diplomatickému štúdiu písomností. Pre uhorský stredovek dispo-

¹⁵ MNL OL DL 201789 (18. 9. 1355). BODOR, A *középkori Magyarorszá*g, s. 46, 48 - 49, č. 40, 47, tab. VIII - IX.

¹⁶ PÓR, Antal. Kálmán, győri püspök (1317 - 1375). In *Századok*, 1889, č. 5, s. 383 - 384.

¹⁷ MNL OL DL 5608 (6. 10. 1367). BODOR, A *középkori Magyarorszá*g, s. 50, č. 51, 52, tab. XI.

nujeme niekoľkými prípadmi používania staršieho pečatidla v novom úrade. Od 10. októbra 1278 pôsobil budínsky prepošť Ján, syn Ondreja, z rodu Hunt-Poznanovcov v hodnosti kaločského arcibiskupa (1278 - 1301).¹⁸ Z 15. novembra 1278 pochádza listina s privesenou pečatou, ktorú používal ako budínsky prepošť.¹⁹ Ján v tomto čase ešte stále zastával aj úrad budínskeho prepošta, o čom hovorí tiež intitulácia vydannej listiny.²⁰ Čiže môžeme povedať, že táto prepoštská pečať zodpovedala jeho aktuálnej hodnosti prepošta kapituly. Niet ale pochýb o tom, že listinu vydal už ako kaločský arcibiskup, keďže ňou potvrdzoval privilégiá svojho predchodcu v úrade, arcibiskupa Štefana. Ján ako „*archiepiscopus electus*“ mesiac po zvolení nové aktuálne pečatidlo nemal. Najstarší zachovaný exemplár, už arcibiskupskej pečate, sa nachádza na listine z 27. apríla 1281.²¹ Je to vyše roka a v krajnom prípade možno dva a pol roka od voľby za arcibiskupa. Kedy ale medzi týmito dvoma intervalmi došlo k vzniku arcibiskupského pečatidla, určiť nevieme.

Iný príklad predstavujú pečatidlá ostrihomského arcibiskupa Štefana (1242 - 1252), od 18. mája 1241 pôsobiaceho vo funkcii vacovského biskupa. V nej sa naposledy spomína 20. augusta 1243.²² Zároveň bol už 10. mája 1242 zvolený za ostrihomského arcibiskupa.²³ Zaujímavé je, že ešte 7. novembra 1244 pečatil listinu svojím starým pečatidlom vacovského biskupa, v ktorej sa tituluje už ako riadny ostrihomský arcibiskupom. Titul vacovského biskupa vtedy už minimálne sedem mesiacov neužíval. Napriek tomu pečatidlo náležiacie novej hodnosti zrejme nevlastnil. Stretávame sa s ním až na listine z roku 1247 s pripojenou arcibiskupskou pečatou.²⁵ Dôvody použitia staršieho pečatidla určiť nevieme. Zamýšľali sa nad nimi už dávnejšie aj ďalší bádatelia.²⁶ Ako najpravdepodobnejšie vysvetlenie sa zdá, že ani v tomto pomerne dlhom časovom odstupe nemal arcibiskup vyryté nové pečatidlo a musel sa uspokojiť so starším. Nemožno zavrhnúť možnosť, že ide ešte o dôsle-

¹⁸ ZSOLDOS, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000 - 1301*. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 2011, s. 85. ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája 1301 - 1457*. Budapest : Arcanum Adatbázis Kft., 2003, b. s., heslo Hontpázmány nb (DVD verzia).

¹⁹ MNL OL DL 643. O tom, že ide o prepoštskú pečať, hovorí aj kruhopis pečate: + S(IGILLUM) MAGISTRI • IOHANNIS • PREPOSITI • BVDEN(SIS). K pečati a jej rekonštrukcii bližšie NÉMETHY, Lajos. Budapest volt egyházi testületek pecsétjei (Első közlemény). In *Turul*, roč. 5, 1887, č. 1, s. 29 - 31. KÖRMENDI, Tamás. A Hontpázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban. In *Levéltári közlemények*, roč. 82, 2011, č. 2, s. 49.

²⁰ „*Nos Johannes miseracione divina Colocensis et Bachiensis ecclesiarum electus, prepositus Budensis, aule domini regis cancellarius.*“

²¹ MNL OL DL 1311. BODOR, A középkori Magyarország, s. 40, č. 16, tab. II. KÖRMENDI, A Hontpázmány nemzetség címerváltozatai, s. 49.

²² 21. apríla 1244 bol už určite vacovským biskupom Heimo. ZSOLDOS, Magyarország világi archontológiája, s. 81, 96 - 97. KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. Tomus I. (ďalej MES I.) Strigonii : b. v., 1874, s. 354 - 355, č. 441.

²³ ZSOLDOS, Magyarország világi archontológiája, s. 81, 96.

²⁴ MNL OL DL 58385. BODOR, A középkori Magyarország, s. 37, č. 4, tab. I. Pečaťami sa zaoberal a rekonštrukcie publikoval MAJLÁTH, Béla. Vancha István esztergomi érsek két pecsétje. In *Archeologiai Értesítő*, 1881, č. 1, s. 161 - 164.

²⁵ MNL OL DL 40024. Listina je datovaná len podľa roku.

²⁶ MAJLÁTH, Vanha István, s. 162 - 163.

dok mongolského vpádu a s ním spojeným všeobecným zmätkom. V ťažkej situácii možno prelát riešil prioritnejšie záležitosti ako nové pečatidlo.

Od 10. októbra 1346 v prameňoch figuroval ako zvolený vesprímsky biskup Ján z Gorjan.²⁷ V koroborácii listiny, vydanaj 7. júna 1349, sa píše, že pre absenciu veľkej pečate dáva spečatiť príslušnú listinu svojou prsteňovou pečatou a sľubuje, že listinu potvrdí, keď bude mať veľkú autentickú pečať.²⁸ Prvý zachovaný odtlačok veľkého autentického pečatidla biskupa je pripojený až pri listine z 10. augusta 1353.²⁹ Obdobie medzi októbrom 1346 a júnom 1349 predstavuje naozaj dlhý interval. Napriek tomu sa nedá vylúčiť, že takmer tri roky po voľbe za vesprímskeho biskupa veľkú pečať nemal a nepoužíval. Sme teda svedkami pomerne dlhého obdobia, keď biskup nepečatil svojou hlavnou pečatou.

Do 14. júla 1378 pôsobil v pozícii záhrebského biskupa Demeter, syn Petra. Tento prelát pôsobil od 16. augusta 1378 ako ostrihomský arcibiskup a v septembri toho istého roku bol menovaný kardinálom.³⁰ Staršiu biskupskú pečať poznáme z listiny vydanaj 4. apríla 1379.³¹ O tom, že nejde o jej štandardné použitie hovorí aj koroboračná formalka. Tá odkazuje na fakt, že k listine je pripojená autentická pečať, používaná počas jeho pôsobenia vo funkcii záhrebského biskupa.³² Najstarší známy odtlačok nového (arcibiskupského) pečatidla je pripojený k listine z 3. augusta 1379.³³ Opäť sme odkázaní len na určenie najkratšieho rozmedzia, počas ktorého prelát riadne pečatidlo arcibiskupa nepoužíval. V tomto prípade je to minimálne osem mesiacov.³⁴

Ďalší prípad pomerne dlhého časového intervalu, keď prelát vydával listiny bez veľkej pečate, predstavuje záhrebský biskup Eberhard. Ten získal pápežské menovanie do hodnosti 16. júla 1397.³⁵ Ešte listina z 9. júla 1399 bola spečatená pečatným prsteňom, keďže podľa koroborácie listiny pontifikálnu pečať nemal.³⁶ Tu sa ani

²⁷ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára Budapest, Diplomatikai Fénygyűjtemény (ďalej MNL OL DF) 256541.

²⁸ „In cuius rei memoriam presentes propter absenciam maioris sigilli nostri, concessimus litteras nostras, anularis sigilli nostri appositione communitas, promittentes, ut dum ipse nobis reportate fuerit, maiori sigillo nostro autentico eas confirmari faciemus.“. MNL OL DF 236714. Ediciu publikuje WERTNER, Mór. Kiadatlan oklevelek. Uj sorozat. Hatodik közlemény. In *Magyar Történelmi Tár*, roč. 12, 1911, s. 520 – 521; JERNEY, János. A magyarországi káptalanok és konventek, mint hielmes és hiteles helyek története. In *Magyar Történelmi Tár*, roč. 2, 1855, s. 147. Podobná koroborácia sa nachádza aj v skoršej listine z 2. októbra 1348. MNL OL DF 200906.

²⁹ MNL OL DF 200205. Z rovnakého roku pochádzajú i ďalšie dve, resp. tri odtlačky rovnakého pečatidla. Správu o nich publikoval I. Bodor. Keďže záznamy neobsahujú presné dátumy, nemohli sme určiť, ktorá listina bola pod týmto typom pečate vydaná ako prvá. BODOR, A középkori Magyarország, s. 48, č. 45, tab. IX. RAINER, Pál. A középkori veszprémi püspökök pecsétjei (XIII – XVI. század). In *Tudomány és művészet Veszprémben a 13-15. században. Felolvasóülések Veszprém történetéből 3.* Veszprém : Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata; Laczkó Dezső Múzeum, 1996, s. 46, 52.

³⁰ ENGEL, Magyarország világi archontológiája, heslo: Demeter (Péter fia).

³¹ MNL OL DL 6481. GLEJTEK, Stredoveká cirkevná pečať, s. 21. Podrobne: PÓR, Antal. Pecséttani újabb apróságok (Hat pecséttrajzzal). In *Turul*, roč. 15, 1897, č. 1, s. 10 – 13.

³² „...sigillum nostrum de predicto nostro archiepiscopatu mundum est ordinatum, appensione sigilli nostri autentici, quo eo tempore, dum episcopatu Zagrabienis preeramur, utebamur, duximus concedendas“.

³³ BODOR, A középkori Magyarország főpapi, s. 52, č. 59, tab. XII.

³⁴ GLEJTEK, Pečať ako prostriedok, s. 347.

³⁵ ENGEL, Magyarország világi archontológiája, heslo: Eberhard.

³⁶ „In cuius nostre confirmacionis testimonium firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras privi-

nedá predpokladať, že by medzi tým používal inú veľkú pečať a k strate došlo tesne pred vydaním spomenutej listiny. Popierajú to viaceré ďalšie dokumenty pečatené len prsteňovým pečatidlom alebo, ako je niekedy označené, „tajnou prsteňovou pečaťou“.³⁷ Znamená to, že Eberhard ešte minimálne dva roky po menovaní biskupom nepoužíval veľké pečatidlo. Prvýkrát sa použitie veľkého pontifikálneho pečatidla spomína až v listine z 25. júla 1400.³⁸ Zachovaný odtlačok Eberhardovho veľkého pečatidla poznáme až z druhého obdobia jeho pôsobenia na záhrebskom stolci, z roku 1410.³⁹

Posledný príklad svedčiaci o trpezlivosti preláta pri výmene pečatidla predstavuje ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakóc. Ten svoje prvé arcibiskupské pečatidlo nahradil pri príležitosti menovania kardinálom 28. septembra 1500, ani po tom, čo 30. októbra 1507 získal čestný titul konštantínopolského patriarchu. Ešte 22. marca 1509 totiž použil svoje staršie pečatidlo.⁴⁰ Keďže nové (už kardinálske) poznáme len z jedinej listiny vydanéj 6. novembra 1515, nie sme schopní presnejšie určiť čas jeho vzniku.⁴¹ Ako logická sa javí možnosť, že si ho dal kardinál vyhotoviť mimo Uhorského kráľovstva počas cesty do Ríma na pápežské konkláve v marci 1513. Naznačuje to aj umelecké prevedenie v čisto renesančnom slohu, netypické pre uhorských prelátov na prelome 15. a 16. storočia. V prípade Tomáša Bakóca treba ale povedať, že text na prvom pečatidle ostal i po menovaní kardinálom korektný a sám o sebe nevyžadoval zmenu, keďže nové spomenuté hodnosti a tituly sa nemuseli nutne v texte arcibiskupského pečatidla prejavovať.

Uviedli sme niekoľko príkladov, poukazujúce najmä na nezvyklé situácie, pri ktorých bol prelát nútený používať staršie pečatidlo. Viaceré z nich hovoria o tom, že hodnostár, resp. jeho kancelársky personál si uvedomovali nenáležitnosť pripájanej pečate k dokumentu a považovali za potrebné túto skutočnosť vysvetliť. Problematické je určenie začiatku používania nového pečatidla prelátom. Nevieme povedať, či po voľbe za biskupa (*electus*) nečakal s prípravou nového pečatidla až do chvíle pápežského potvrdenia (*confirmatio*) alebo vysviacky (*consecratio*). V rišskom prostredí sa môžeme stretnúť s tzv. „elekčnými“ pečaťami, ktoré preláti používali do svojej riadnej vysviacky. V Uhorsku sa ale takéto druhy pečatí nevyskytovali.⁴² Via-

legiales propter carenciam sigilli nostri pontificalis annularis sigilli nostri appensione munitas duximus concedendas.“ LUKINOVIC, Andreas (ed.). *Monumenta Historica Episcopatus Zagrabienensis. Volumen V. 1395 - 1420.* Zagreb : Kršćanska sadašnjost; Arhiv hrvatske, 1992, s. 100, č. 87.

³⁷ „*In cuius rei firmitatem presentes litteras nostras privilegiales, sigillo nostro anulari secreto, propter carenciam maioris sigilli nostri, quod dum pro nobis sculpti faciemus, penes id appendi iubemus, fecimus communiri.*“ LUKINOVIC, Monumenta Historica Episcopatus, s. 70 - 71, č. 60.

³⁸ „*In quorum omnium et singulorum testimonium et firmam perpetuamque fidelitatem, presentes litteras nostras privilegiales una cum appensione sigilli eiusdem capituli sigillo nostro pontificali autentico iussimus communiri.*“ LUKINOVIC, Monumenta Historica Episcopatus, s. 110 - 112, č. 99.

³⁹ GULIN, Ante. *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika.* Zagreb : Golden Marketing, 1998, s. 113 - 114; BODOR, A középkori Magyarorszá, s. 56, č. 69, tab. XIV.

⁴⁰ MNL OL DL 101806. BODOR, A középkori Magyarorszá, fópapi, s. 59, č. 77, tab. XVII.

⁴¹ Životopisné údaje dostupné na internete: <<http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bbakocz.html>>

⁴² Elekčná pečať sa aj fyzicky odlišovala od pečate riadne ustanoveného biskupa. Dôležitá bola aj ikonografia takejto pečate s jasným symbolickým odkazom. Predovšetkým v situácii, keď došlo k voľbe za biskupa u klerika bez biskupského svätenia. Ten nemal právo na používanie pontifikálií a aj v pečati biskupa-elekta bol spravidla zobrazený bez nich. POKORNÝ, Pavel. Elekční pečet olomouckého bis-

ceré prípady svedčia o tom, že prelát si neštandardné (neadekvátne) použitie pečatidla uvedomoval a považoval ho za provizórium. Môžeme ale uvažovať nad tým, či v situácii, keď bol použitý pečatný prsteň alebo neaktuálne pečatidlo, a pramene o tom mlčia, boli vnímané ako adekvátna náhrada až do riadneho uvedenia do úradu. Treba brať zreteľ aj na to, že chápanie úlohy a postavenie pečate na dokumente, ako aj diplomatický vývoj, podliehali v stredovekom Uhorsku zmenám a neboli nemenné. Kancelárska prax 13. storočia sa iste nedá porovnávať so situáciou v 14. storočí alebo na sklonku stredoveku. Aj uvedené prípady spadajú predovšetkým do 14. storočia. Predovšetkým množstvo prameňov z 15. a 16. storočia doposiaľ nebolo podrobených náležitej diplomatickej a sfragistickej kritike. Uvedené príklady mali za úlohu ukázať, že príprava nového pečatidla mohla byť, z rozličných a pre nás nie vždy známych dôvodov, zdĺhavým procesom, tiahnucim sa mesiace, ba aj roky.

Ikonografické premeny pečatí uhorských prelátov

Výmena staršieho pečatidla so sebou prinášala aj otázku jeho celkového dizajnu. Môžeme uvažovať nad tým, kto všetko rozhodoval o vzhľade nového pečatidla, o texte, ktorý ponesie, jeho tvar a rozmery, a predovšetkým, aký obraz na ňom bude vyrytý. Na koncepcii pečatidla sa mohli podieľať zadávateľ zákazky, jeho blízki spolupracovníci, možno ďalší prizvaní členovia kancelárie a v neposlednom rade aj rytec, asi najčastejšie zlatník (*aurifaber*), zhotoviteľ pečatidla. Hoci nepoznáme mieru vstupovania budúceho majiteľa so špecifickými požiadavkami do procesu prípravy, môžeme predpokladať, že sa tu zhmotňovali jeho predstavy. Vyplýva to z faktu, že pečatidlo a najmä ním vytvorené pečate, reprezentovali v prvom rade osobu majiteľa a s ňou spojený úrad. Na podobu výsledného produktu vplývali i dobové a miestne zvyklosti. Tie sa mohli líšiť a často aj líšili, dokonca i medzi diecézami. Nemožno zabudnúť ani na finančné možnosti budúceho majiteľa a ochotu investovať do nového pečatidla.⁴³ Úlohu zohrávalo aj to, či bolo dielom miestneho tvorcu, alebo si ho dal majiteľ vyhotoviť v niektorom z centier zlatníckeho remesla v západnej alebo južnej Európe. Dôležitým faktorom boli taktiež technické a umelecké limity rytca zhotovujúceho pečatidlo. Hoci ikonografická analýza nedokáže odkryť všetky súvislosti tvorby a podoby pečatidla, stále ostáva veľký priestor na rozbor, umožňujúci aspoň niektoré z nich poodkryť. V rámci našich úvah sa sústre-

kupa Bruna. In *Heraldická ročenka na rok 1977*. Praha : Heraldický klub České numismatické společnosti, 1977, s. 62 – 65. NOVÝ, Rostislav. Pečeti pražských a olomouckých biskupů. Studie ze sfragistiky přemyslovského období. In *Sborník archivních prací 10*, 1960, s. 193 – 194, 199.

⁴³ Hoci máme pre uhorský stredovek len minimum zachovaných správ o zákazkách na výrobu pečatidiel, jedna je predsa len známa a je mimoriadna. O tom, že vyhotovenie kvalitného typária nebola vôbec jednoduchá a ani lacná záležitosť, hovorí donácia kráľa Karola Róberta z roku 1331. Panovník z vďaky za vyhotovenie tretieho typu pečatidla veľkej dvojstrannej (mincovej) pečate daroval jeho tvorcovi aurifaberovi Petrovi obec Jamník. Dozaista nejde o štandardnú zákazku a ani štandardnú odmenu, ale predsa len nám poodhaľuje čo-to o výrobe pečatidla vo vrcholnom stredoveku. FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII/5* Budae : Typis Typographiae Regiae Universitatis Ungaricae, 1835, s. 226 – 230, č. CXXXIX. GÁRDOYI, Albert. I. Károly király nagypecsétjei. In *Turul*, roč. 25, 1907, č. 1 – 2, s. 55 – 57. Iný zachytený prípad pochádza z roku 1428, keď si bardejovskí mešťania objednali v krakovskej dielni mestské pečatidlo v cene jednej hrivny poľských grošov a troch ďalších grošov. RÁBIK, Pečaf a jej spoločenská úloha, s. 31.

díme predovšetkým na najpodstatnejšiu fyzickú časť pečate popri identifikačnom texte, pečatný obraz.

Vzhľadom na zameranie príspevku je nutné bližšie sa pozrieť na spomenuté pečate a určenie smeru, akým sa uberalo stvárnenie ich obrazu vo chvíli výmeny pečatidiel. Nejde pritom o neproduktívne otázky, pretože ikonografická analýza (a to nielen pečatí) priniesla už v mnohých prípadoch pozoruhodné výsledky. Môže napríklad aspoň trochu poodkryť vnútorný svet majiteľa pečatidla v situácii, keď pečať (stále považovaná za netradičný prameň) predstavuje jediný osobnejší artefakt zachovaný po majiteľovi.

Jeden z prelátov, používajúcich v rôznych hodnostiach dve pečatidlá, bol budínsky prepošťa a následne kaločský arcibiskup Ján. U jeho pečatidiel sme svedkami zásadnej premeny tvaru aj pečatného obrazu. Magister Ján v hodnosti prepošťa používal okrúhle pečatidlo, v ktorom sa nachádza polovičná postava sv. Petra držiaceho dva dlhé kľúče (obr. 1).⁴⁴

To, že predstavený kapituly vo svojej pečati v 13. storočí zobrazil patróna cirkevnej inštitúcie, na ktorej čele pôsobil, nie je ničím výnimočným. Zaujímavé je ale sledovať posun oproti pečati jeho predchodcu prepošťa Ákoša. Ten vo svojej jedinej známej pečati zobrazil iba dvojicu kľúčov, najznámejší atribút patróna inštitúcie.⁴⁵ Keď sa Ján vo svojom pečatidle rozhodol pre postavu apoštola, priblížil sa tým k pečati vlastnej kapituly, nesúcej obraz tróniaceho sv. Petra s kľúčmi.⁴⁶ Okrem nich majú obe prepoštské pečate spoločné aj ďalšie symboly – nebeské telesá, a to mesiac a hviezdu.⁴⁷ Keby tieto symboly neboli súčasťou pečate prepošťa Ákoša, mohli by sme v Jánovom prípade uvažovať o ich pôvode v starom erbe rodu Hunt-Poznanovcov, z ktorého Ján pochádzal.⁴⁸ Vzhľadom na všeobecnú obľubu týchto symbolov musíme predpokladať, že ide o neheraldickú symboliku. Stretávame sa s ňou nielen v pečati Jánovho predchodcu, ale aj v mnohých pečatiach stredovekých uhorských panovníkov a cirkevných inštitúcií.⁴⁹ Hoci nemáme k dispozícii dostatočné množ-

⁴⁴ GLEJTEK, Stredoveká cirkevná pečať, s. 111. KUMOROVITZ, Bernát, L. *A magyar pecséthesználat története a középkorban*. Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum, 1993, s. 58, tab. III, č. 16. NÉMETHY, Budapest volt egyházi, s. 30.

⁴⁵ MNL OL DL 457 (1257). NÉMETHY, Budapest volt egyházi, s. 29.

⁴⁶ MNL OL DL 879 (1274). NÉMETHY, Budapest volt egyházi, s. 29. TAKÁCS, Imre (ed.). *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei*. Budapest : MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992, s. 49, č. 6.1, tab. II. V ďalšom výklade sa budem odvolávať predovšetkým na túto najnovšiu a najúplnejšiu edíciu stredovekých pečatí uhorských konventov a kapitúl.

⁴⁷ Došlo tu ale k zmene. V pečati prepošťa Ákoša sú tieto symboly zobrazené vždy dva a dva, po oboch stranách pečatného poľa. V Jánovej pečati je vľavo umiestnený položený polmesiac a vpravo osemcípá hviezda.

⁴⁸ GLEJTEK, Miroslav. *Heraldika. Úvod do štúdia erbov*. Čadca : Kysucké múzeum v Čadci, 2013, s. 189 – 190. LUKAČKA, Ján. Erby najstarších šľachtických rodov Nitrianskej stolice. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Heraldika na Slovensku*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 1997, s. 81.

⁴⁹ Z panovníckych pečatí 13. storočia, v ktorých sú zobrazené aj nebeské telesá (slnko, polmesiac, hviezda), môžeme spomenúť druhý typ majestátnej pečate a zlatú bulu Ondreja II., majestátnu pečať mladšieho kráľa Belu IV. a druhý typ dvojstrannej pečate Ladislava IV. TAKÁCS, Imre (ed.). *Az árpád-házi királyok pecsétjei*. Budapest : MOL, 2012, s. 110 – 113, č. 25 – 26; s. 118 – 119, č. 30, s. 138 – 139, č. 41. Popri hlavných znameniach sa objavujú ako mariánske symboly alebo ako symboly plynutia času aj v pečatiach viacerých kapitúl a konventov. Komplexne pozri TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, obrazové prílohy. JERNEY, A magyarországi káptalanok, obrazové prílohy.

stvo prameňov 13. storočia, zdá sa, že prepoštská pečať v tomto období bola okrúhla a väčšinou niesla symbol alebo obraz svätého patróna kapituly, na ktorej čele stál prepošť.⁵⁰ Aj keď u prepoštských pečatidiel môžeme predpokladať väčšiu voľnosť a variabilitu námetov, iná je situácia u pečatidiel arcibiskupov a biskupov. Tí až do začiatku 14. storočia bez výnimky vo svojich hlavných pečatiach využívali tzv. portrétny motív.⁵¹ Označujeme ich ako pontifikálne pečate, keďže prelát je v nich spravidla zobrazený s pontifikáliami, odetý v ornáte s mitrou na hlave, berlou v ruke a v prípade arcibiskupov páliom na pleciach. Ide o starú ikonografickú schému formujúcu sa na pečatiach arcibiskupov a biskupov v západnej Európe v priebehu 9. a 10. storočia.⁵² Uhorskí cirkevní predstavitelia ju akceptovali spolu s typickým špicato-oválnym tvarom pečate, pre zobrazenie celej postavy biskupa najvhodnejším.⁵³ Modifikácia spočívala v tom, že prelát mohol buď stáť, alebo sedieť na tróne. V druhej polovici 13. storočia začali vznikať pečatidlá detailnejšie prepracované a pribudol architektonický rámec, obklopujúci postavu preláta. Pontifikálna pečať

⁵⁰ Existovali aj výnimky. Popri dvoch predstavených pečatiach môžeme spomenúť ešte okrúhlu pečať stoličnobelehradského prepošta Farkaša. V tomto prípade pečatný obraz nekorešponduje s mariánskym zobrazením kapituly. Je otázkou, či zobrazený krídelný jašter (drak) môže byť Farkašovým heraldickým znamením. MNL OL DL 614 (1266).

⁵¹ Nejde o portrét v pravom zmysle slova, tak ako ho poznáme z výtvarného umenia, ale skôr o schematické zobrazenie majiteľa, ktorého postavenie sa dá určiť podľa zobrazených insignií. GLEJTEK, Pečať ako prostriedok, s. 323. KUMOROVITZ, A magyar pecséthaszalát, s. 66, tab. III. GLEJTEK, Miroslav. Niekoľko poznámok k ikonografii stredovekých cirkevných pečatí. In *Konštantínove listy*, roč. 3, 2010, č. 3, s. 64 – 67.

⁵² GLEJTEK, Stredoveká cirkevná pečať, s. 96 – 103. STIELDORF, Siegelkunde, s. 67 – 70. KITTEL, Siegel, s. 389 – 394.

⁵³ Aj zmeny tvaru sú ale záležitosťou postupného vývoja. Spočiatku boli pečate prelátov okrúhle. Až v priebehu 13. storočia začal získavať dominanciu nový špicato-oválny tvar. Hoci bol medzi klerikmi obľúbený až do konca stredoveku, úplne nevytlačil predchádzajúce formy. Hoci napríklad medzi prelátmi v Uhorsku alebo kardinálmi pápežskej kúrie dominoval špicato-oválny tvar, zvyklosti sa v diecéze od diecézy v rozličných obdobiach líšili. Ak si budeme všimnúť len stredoeurópsky priestor, napríklad biskupi v Seckau do polovice 14. storočia preferovali špicato-oválny tvar a postupne prešli k tvaru okrúhlemu. Olomouckí biskupi až na výnimky preferovali do konca 14. storočia špicato-oválny a potom okrúhly tvar pečate, nezávisle od toho, aký motív niesla. Oproti tomu sa v pražskej (arci)diecéze už v 13. storočí naplno presadil špicato-oválny tvar. V Uhorsku je nateraz jediný známy prípad používania veľkého typária okrúhleho tvaru, a to pečať kaločského arcibiskupa a jeruzalemského patriarchu Štefana Szigetiho (1380). Mimoriadne postavenie patriarchu sa mohlo odraziť aj v použití okrúhleho tvaru pečatidla v diecézach, kde bol inak obľúbený špicato-oválny tvar. Tak tomu bolo vo viacerých prípadoch európskych patriarchov. FREIDINGER, Ludwig. Siegelgebrauch und Wappenführung der Bischöfe von Seckau in Mittelalter und früher Neuzeit. Teil 2: (1337 – 1452). In *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, roč. 49, 1999, s. 63 – 87. FREIDINGER, Ludwig. Siegelgebrauch und Wappenführung der Bischöfe von Seckau in Mittelalter und früher Neuzeit. Teil 1: (1218 – 1337). In *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, roč. 48, 1998, s. 119 – 141. MÜLLER, Karel. Pečeti a znaky olomouckých biskupů. In HLOBIL, Ivo - PERŮTKA, Marek (eds.). *Od gotiky k renesanci III. Výtvarná kultura Moravy a Slezka 1400–1550*. Olomouc : Muzeum umění Olomouc; Moravská galerie; Slezské zemské muzeum, 1999, s. 36 – 43. KREJČÍKOVÁ, Jarmila - KREJČÍK, Tomáš. Typologie pečeti olomouckých biskupů a arcibiskupů 12.–19. století. In MÜLLER, Karel (ed.). *Sborník příspěvků III. setkání genealogů a heraldiků*. Ostrava : Klub genealogů a heraldiků Ostrava, 1987, s. 85 – 89. NOVÝ, Pečeti pražských, s. 181 – 203. KREJČÍK, Tomáš. *Pečeť v kultuře středověku*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 1998, s. 227 – 228. ENGEL, Pál - LÓVEI, Pál. A magyar királyi és az osztrák hercegi család 1380. évi házassági szerződésének két sokpecsétes oklevele. In *Ars Hungarica*, roč. 41, 2015, č. 2, s. 121.

zobrazujúca preláta mala nepochybne svoju prestíž a majitelia nemali dôvody túto dávno etablovanú a jasne zrozumiteľnú schému meniť. V súlade s tým je aj Ján vo veľkej pečati zobrazený ako arcibiskup na stolci, obklopený architektonickým rámcom evokujúcim jeho katedrálny chrám (obr. 2).

Identická bola tiež ikonografia pečatidiel preláta Štefana. V pozícii vacovského biskupa (1240 - 1242) aj ostrihomského arcibiskupa (1242 - 1252) používal špicato-oválne pečatidlo. V oboch prípadoch je tu zobrazený obvyklý portrét majiteľa. Rozdiel je v tom, že v biskupskom pečatidle je zobrazený v stoji,⁵⁴ kým v arcibiskupskom sedí na katedre a na pleciach mu pribudol najvýznamnejší liturgický odznak arcibiskupa - pálium.⁵⁵

K zásadnej zmene v obrazovej koncepcii pečatidiel najvyššie postavených prelátov došlo na prelome 13. a 14. storočia. Dovtedy striktno dodržiavaný princíp, že hodnosť vo svojej veľkej pečati zobrazuje výhradne svoj vlastný „pontifikálny portrét“, sa výrazným spôsobom začal meniť. Ako prví túto zmenu začali uplatňovať kardináli z Apeninského polostrova a odtiaľ sa postupne rôznymi cestami šírila naprieč Európou.⁵⁶ Uhorskí preláti sa s novým trendom mohli zoznamovať niekoľkými spôsobmi. Buďto priamo, počas ciest ku pápežskej kúrii, kde mali možnosť na vlastné oči vidieť listiny vydávané kardinálmi a následne aj ďalšími vysoko postavenými prelátmi, resp. pri pobytoch na iných biskupských dvoroch v západnej Európe. Asi najjednoduchšou možnosťou, ako sa stretnúť s novými koncepciami, boli listiny prelátov smerujúce do Uhorska. Obzvlášť medzi nimi vynikali slávnostné odpustkové listiny, pečatené viacerými kardinálmi, aktuálne prítomnými pri pápežskej kúrii. No a nemožno zabudnúť ani na zahraničných prelátov, pôsobiacich priamo v Uhorsku ako pápežskí legáti a v hojnej miere vydávali aj dokumenty diplomatickej povahy.⁵⁷ Zaujímavé ale je, že sa ako prví s novými trendmi nestotožnili najvyšší cirkevní predstavitelia, ktorí boli v Uhorsku približne do štyridsiatych rokov 14. storočia ešte zviazaní staršími formami a k novým trendom sa stavali pomerne konzervatívne.⁵⁸ Oveľa väčšiu flexibilitu preukázali predstavení a členovia kapitúl alebo bežní farári, ktorí neboli tak pevne zviazaní striktnými pravidlami a ich pečate vykazovali väčšiu variabilitu, už od začiatku 14. storočia.⁵⁹ Základná zmena na

⁵⁴ MNL OL DL 58385. BODOR, A középkori Magyarorszá, s. 37, č. 4, tab. I.

⁵⁵ MNL OL DL 40024.

⁵⁶ KREJČÍK, Tomáš. Ikonografie církevních pečeti v českém státě ve 13.-15. století. In KRAFL, Pavel (ed.). *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII-XV*. Praha 2008, s. 526.

⁵⁷ KREJČÍK, Pečeť v kultuře, s. 228 - 230.

⁵⁸ Ako posledný ostrihomský arcibiskup používal portrétné pečatidlo Tomáš (1306 - 1321), čanádsky biskup Benedikt (1307 - 1320), vesprímsky biskup Štefan (1311 - 1319), vacovský biskup Rudolf (1329 - 1342), alebo varadínsky biskup Ondrej (1329 - 1345). BODOR, A középkori Magyarorszá, főpapi, s. 43 - 45, č. 28, 29, 30, 34, 35, tab. V - VII.

⁵⁹ V hre je aj možnosť, že sa preláti nechali pri voľbe nových námetov ovplyvniť i nižšie postavenými klerikmi. Množstvo príkladov kombinovaných pečatí prepoštov a kanonikov zo Spiša pozri GLEJTEK, Miroslav. Nové poznatky k stredovekým pečatiam členov Spišskej kapituly. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis 2010 - 2011*. Levoča : Slovenské národné múzeum - Spišské múzeum v Levoči, 2012, s. 6 - 21. RÁBIK, Vladimír. Stredoveké cirkevné pečate spišskej proveniencie. Sonda do problematiky. In GLADKIEWICZ, Ryszard - HOMZA, Martin (eds.). *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča; Wrocław : Kláštorisko, n. o., 2003, s. 325 - 337. GLEJTEK, Miroslav. Neznáme cirkevno-sfragistické artefakty zo stredovekého Spiša. In *Konštantínove listy*, roč. 9, 2016, č. 1, s. 50 - 63.

stala v začiatku kombinovania rôznych motívov v pečatiach. Začneme sa stretávať s hagiografickými motívmi, podstatne redukovaným zobrazením majiteľa a často aj heraldickým motívom. Tieto prvky boli zasadené do bohatého architektonického rámca, evokujúceho oltárnu stenu či celý chrám. Najmä v honosných pečatiach najvyšších prelátov je zmysel pre detail a celková kvalita prevedenia architektonických prvkov dôkazom mimoriadne precízne zvládnutého náročného zlatníckeho (rytec-kého) remesla. Veľké kombinované pečate u najvyšších cirkevných predstaviteľov dominovali až do 16. storočia, keď ich takmer úplne vytlačili vtedy už tiež veľmi populárne erbové pečate.⁶⁰

Pri nástupe biskupa Demetera na záhrebský stolec boli kombinované pečate v uhorskom prostredí etablované už niekoľko desaťročí. Ich variabilita a škála námetov sú také bohaté, že sa na rozdiel od portrétnych pečatí nikdy neunifikovali. V uhorských prameňoch sa takmer nestretáme s dvoma kombinovanými pečatami s identickými námetmi.⁶¹ Aj u dvoch pečatidiel biskupa Demetera môžeme vidieť výrazné rozdiely.⁶² Tie akoby aj symbolicky odrážali rozdiely medzi postom biskupa v Záhrebe a titulom ostrihomského arcibiskupa-kardinála. Ako záhrebský biskup používal Demeter pomerne jednoduché pečatidlo s poľom rozdeleným na dve časti. V horných dvoch tretinách je umiestnená postava sv. Štefana kráľa, populárneho dynastického svätca, ktorému boli zasvätené záhrebská katedrála a kapitula. Svätec drží v rukách zmenšeninu kostola (katedrály), interpretovaný aj ako symbol miestnej cirkvi, zverenej mu do ochrany. Vo výklenku v dolnej časti pečatného poľa sa nachádza kľačiaci majiteľ pečate, modliaci sa k svätému patrónovi (obr. 3).

K historickým súvislostiam pečatí členov Spišskej kapituly pozri LABANC, Peter. Personálne obsadenie Spišskej kapituly v čase pôsobenia prepoštov Pavla a Henricha (1301 – 1323) In *Konštantínove listy*, roč. 9, 2016, č. 1, s. 39 – 49.

⁶⁰ Erb ako dominantný prvok sa v 14. storočí stal najobľúbenejším motívom prsteňových, menších, tajných a stredných pečatí uhorských cirkevných hodnostárov. Erb bol od 13. storočia aj hlavnou náplňou všetkých druhov pečatí uhorských svetských hodnostárov i bežných šľachticov a s výnimkou veľkých panovníckych pečatí tiež u ostatných druhov pečatí používaných kráľovskou kanceláriou. Výraznejšie sa heraldika začala v 15. storočí presadzovať aj v pečatiach mestských komunít. O takomto vývoji môžeme hovoriť ako o profanizácii pečatí. GLEJTEK, Stredoveká cirkevná pečať, s. 189 – 199. RÁBIK, Pečať a jej spoločenská úloha, s. 68. Uvádza odkazy na konkrétne tituly by bolo neúnosné. Základný prehľad si možno urobiť napríklad z práce VRTEL, Ladislav. *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin : Matica slovenská, 2003. K cirkevno-heraldickému kontextu pozri GLEJTEK, Miroslav. Vývoj erbov vyšších cirkevných hodnostárov na Slovensku do konca stredoveku. In DRAHOŠOVÁ, Šarlota - KERESTEŠ, Peter - ŠÍŠMIŠ, Milan (eds.). *Kontinuita a diskontinuita genealógie a heraldiky : Continuity and Discontinuity of Genealogy and Heraldry*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2010, s. 55 – 68. VÉGH, Gyula. Jegyzetek a magyarországi püspökök címereihez. In *Turul*, roč. 49, 1935, č. 1 – 2, s. 1 – 4. Množstvo príkladov erbových pečatí prelátov na jednom dokumente pozri MNL OL DL 22154 (10. 5. 1511). CSÁNKI, Dezső. Harminczhat pecsétes oklevél 1511-ből. (Első közlemény). In *Turul*, roč. 5, 1887, č.1, s. 1 – 11.

⁶¹ Základnú klasifikáciu kombinovaných pečatí v Uhorsku pozri GLEJTEK, Niekoľko poznámok, s. 76 – 80 + obrazová príloha. Rekonštrukcie obrazovej časti pečatnej plochy kombinovaných pečatí prelátov publikoval BODOR, A középkori Magyarorszá, s. 18.

⁶² MNL OL DL 6481. BODOR, A középkori Magyarorszá, s. 51 – 52, č. 55, 59, tab. X. PÓR, Pecséttani újabb apróságok, s. 11. Podrobne sa pečatou a jej ikonografiou zaoberal TAKÁCS, Imre. Esztergomi pecsétek az Anjou-korból. Két szokatlan példa. In „*Lux Pannoniae*“ *Esztergom*. Esztergom : Esztergomi Balassa Bálint Múzeum; Esztergom város Önkormányzata, 2001, s. 82 – 84.

Biskupova pečať ikonograficky nadväzuje na pečate Demeterových predchodcov v biskupskom úrade. Veľmi podobné vyobrazenie svätca s kostolom v ruke sa nachádza napríklad v pečati biskupa Mikuláša z roku 1353.⁶³ Hoci sa obidve pečate v niektorých prvkoch líšia, základná koncepcia zostala zachovaná. V tejto súvislosti stojí za zmienku aj tretí typ pečate záhrebskej kapituly.⁶⁴ V nej sa stretávame s výjavom, v ktorom kľačiaci sv. Štefan odovzdáva Panne Márii maketu kostola a symbolicky jej tak zasväcuje uhorskú cirkev, ktorej organizačnú štruktúru intenzívne budoval.⁶⁵ Išlo o nové pečatidlo kapituly (už tretie v poradí) z roku 1371, teda len päť rokov pred nástupom Demetera na biskupský stolec. Už z uvedených troch artefaktov je vidieť, že námet bol v záhrebskom cirkevnom prostredí známy a obľúbený. Po postupe v cirkevnej hierarchii Demeter určitý čas čakal na svoje nové arcibiskupsko-kardinálske pečatidlo. To už na prvý pohľad prináša úplne inú koncepciu i kvalitu. Nádherné pečatidlo s úctyhodnými rozmermi 85 x 55 mm bolo nielen potrebným a pragmatickým nástrojom nevyhnutným na vydávanie dokumentov. Stalo sa zároveň dôstojným prostriedkom reprezentácie majiteľa, ktorý ako ostrihomský arcibiskup a kardinál dosiahol úplný vrchol v kariérnom rebríčku uhorského preláta.⁶⁶ Z hľadiska celkovej koncepcie plne zapadá do podoby pečatidiel najvyšších prelátov aj v ostatných európskych krajinách. Pečatné pole bohato zdobené architektonickým rámcom je vertikálne rozdelené na tri časti. V hornom najčestnejšom mieste sa nachádza tróniaca Madona s Ježiškom na rukách. Stredná, dominantná časť, je rozdelená na tri priestory. V strednom je výjav symbolizujúci patrocínium Demeterovho kardinálskeho rímskeho chrámu a titulu (*Sancti Quatuor Coronati* = štyroch svätých korunovaných mučeníkov). Po stranách sa nachádza dvojica svätcov a pilierov rímskej cirkvi, sv. Petra a Pavla. V dolnej časti je do výklenku umiestnený majiteľ, zobrazený ako kardinál, adorujúci svätcov v horných častiach. Po stranách ho sprevádzajú dva identické erbové štíty (obr. 4).

Všetko je zasadené do mimoriadne bohatého gotického architektonického rámca. V Demeterovej pečati môžeme vidieť prvky odkazujúce na ostrihomské zvyklosti, predovšetkým v podobe zobrazenej tróniacej Madony, majúcej čestné miesto už v pečatiach niektorých prelátových predchodcov.⁶⁷ Zároveň sa tu ale stretáme s netypickou kombináciou svätcov v strednej časti, odkazujúcich k rímskej cirkvi a kardinálskej hodnosti Demetera.⁶⁸ Zvláštne je, že v pečati je úplne opomenutý hlavný patrón arcidiecézy sv. Vojtech, vyobrazený v pečatiach prakticky všetkých arcibis-

⁶³ GULIN, Hrvatska crkvena srednjovjekovna, s. 111 - 112.

⁶⁴ TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 99 - 100, č. 59.3, tab. XX.

⁶⁵ TAKÁCS, Esztergomi pecsétek, s. 78.

⁶⁶ BODOR, A középkori Magyarországon, s. 52, č. 59, tab. XII. PÓR, Pecséttani újabb apróságok, s. 13. GLEJTEK, Pečať ako prostriedok, s. 349 - 350.

⁶⁷ Vymenovať, u ktorých ostrihomských arcibiskupov pred ním je Madona s Ježiškom hore.

⁶⁸ „Primknutie“ k pápežskej moci a pápežom, ktorí ich vo vysokých cirkevných postoch potvrdzovali alebo dokonca menovali, začali v 14. storočí vyjadrovať aj ostatní biskupi. Robili tak pomocou nenápadného detailu, textu v kruhopise. Odvolávali sa v ňom na pôvod svojej moci „*dei et apostolice sedis gratia*“. RÁBIK, Vladimír. Pečate nitrianskych biskupov do konca 14. storočia. In SEDLÁK, Vincent (ed.). *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Bratislava : Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 184. KREJČÍK, Ikonografie církevných pečeti, s. 527.

kupov od doby, keď prešli od portrétnych ku kombinovaným motívom.⁶⁹ Takáto ikonografická koncepcia nás zaujme o to viac, že už Demeterov bezprostredný nástupca na arcibiskupskom poste Ján z Kaniže (1387 – 1418) používal rovnako honosné pečatidlo, ale stretneme sa tu nielen so sv. Vojtechom, ale aj s oboma kanonizovanými uhorskými panovníkmi – sv. Štefanom a Ladislavom, čo možno chápať ako zreteľný príklon k domácej uhorskej tradícii. Môžeme len uvažovať, či rezignácia na zobrazenie hlavného patróna poukazovala na priority a orientáciu majiteľa pečate. Nedá sa však vylúčiť možnosť, že Demeterovo pečatidlo vzniklo počas povinnej cesty k pápežovi Urbanovi VI. na jar roku 1379. To, že jeho autorom mohol byť rytec z neuhorského prostredia, by čiastočne vysvetľovalo ignorovanie ostrihomských cirkevných reálií.⁷⁰ Na druhej strane kardinál Demeter neponechal pri koncipovaní pečatidla nič náhodu, čo vieme z drobného heraldického detailu. V kardinálskej pečati sa prvýkrát stretávame s Demeterovým erbom, ktorý pravdepodobne vznikol pri príležitosti kardinálskej kreácie. Odkazuje na to jeho obsah. V štíte sa nachádza anjel držiaci kardinálsky klobúk.⁷¹ Čisto heraldický motív s rovnakou podobou erbu použil Demeter aj v ďalšej svojej pečati, podľa kruhopisu užívanou v pozícii kardinála – pápežského legáta (*legatus natus*) v Uhorsku.⁷² V tomto prípade ide o krásnu ukážku koncipovania nového erbu pre účely vyjadrenia kardinálskej hodnosti na pečatiach. Demeter vedomý si zvykov v okruhu najvyšších cirkevných prelátov mal isto eminentný záujem aj takýmto spôsobom deklarovať svoje postavenie. Ak už nie pre potreby veľkej pečate, v ktorej nebol erb nevyhnutnosťou, určite pre ďalšie druhy pečatí (strednú alebo prsteňovú), kam erb jednoznačne patril.

K výraznej zmene podoby pečatidla nemuselo dôjsť len pri prechode preláta do nového pôsobiska. Spomenuli sme pohnuté okolnosti, zapríčiňujúce stratu pečatidla rábskeho biskupa Kolomana. Biskup vo svojom prvom veľkom pečatidle zobrazil dominantnú Madonu s Ježiškom na rukách, čím podľa zvyklostí vzdal úctu patrónke katedrálneho chrámu. V dolnej časti pečate sa opäť stretávame s biskupom v devočnej polohe, na kolenách, modliaceho sa k najvyššej patrónke cirkvi. Vpravo preláta dopĺňa jeho erbový štít. V druhom Kolomanovom pečatidle došlo k viacerým zmenám.⁷³ Opäť je tu prítomný mariánsky motív, ale v inej scéne. V hornej časti sa stretávame s výjavom Krista kladúceho korunu na hlavu Panny Márie. Celý výjav korunovácie je zastrešený mohutným cibóriovým baldachýnom po stranách podpieraným dvoma veľkými hranatými vežami. V nich sa v tabernákulách nachádzajú anjeli. Pod dolným oblúkom je doprava obrátený kľačiaci majiteľ v liturgickom odevu biskupa. Voľné plochy pečatného poľa vyplňa geometrická výzdoba. Nezvyklý motív korunovácie Panny Márie predstavuje podľa niektorých bádateľov maliarsku predlohu votívneho obrazu, ktorý zaslal do Aachenu panovník Ľudovít

⁶⁹ GLEJTEK, Miroslav. Sv. Vojtech v ikonografickej skladbe cirkevnej pečate v Ostrihomskej arcidiecéze. In NEMEŠ, Jaroslav - KOŽIAK, Rastislav (eds.). *Svätý Vojtech – svätec, doba a kult*. Bratislava : Chronos, 2011, s. 152 – 154.

⁷⁰ Podobný názor na mimouhorský pôvod pečatidla publikoval TAKÁCS, Esztergomi pecsétek, s. 84.

⁷¹ Erbom sa zaoberali: GLEJTEK, Vývoj erbov vyšších, s. 58 – 59; BODOR, A középkori Magyarország, tab. XXVII; PÓR, Pecséttani újabb apróságok, s. 13. Inú erbóvú pečať publikoval VÉGH, Gyula. Egyházi méltóság jelvényei magyarországi főpapok címereiben. In *Turul*, roč. 50, 1936, č. 1 – 2, s. 30.

⁷² PÓR, Pecséttani újabb apróságok, s. 13.

⁷³ MNL OL DL 201789. BODOR, A középkori Magyarország, s. 46, 48 – 49, č. 40, 47, tab. VIII – IX.

I.⁷⁴ V tomto pečatidle sa síce nestretávame s Kolomanovým erbom, ten ale našiel výrazné uplatnenie v ďalších druhoch biskupových pečatí.⁷⁵ Umelecké prevedenie Kolomanových veľkých pečatí je výrazne odlišné, hoci zachovávajú rovnakú myšlienku. Druhé pečatidlo výpravnosťou scény, kvalitou rytia i celkovým umeleckým prejavom výrazne prevyšuje to staršie.

Ukážkou snahy čo najvernejšie zachytiť symboliku z prvého pečatidla sú pečatidlá jágerského biskupa Michala zo Sečian.⁷⁶ V oboch sa stretávame s veľmi podobným výjavom. Pod rozsiahlym baldachýnom sa v strede nachádza postava patróna biskupovej katedrály – sv. Jána Evanjelistu.⁷⁷ Toho naľavo nezvyčajne sprevádza orol (najznámejší atribút sv. Jána) a vpravo prilba s klenotom rodového erbu biskupa. Majiteľ je zobrazený v devočnej polohe vo výklenku v dolnom rohu pečate. Hoci sa v detailoch obe pečatidlá líšia, napriek tomu môžeme vidieť nevšednú snahu čo najvernejšie zachovať koncepciu obrazu.

Ako posledný príklad premeny uvidíme pečatidlá jedného z najvýznamnejších uhorských prelátov na sklonku stredoveku, ostrihomskeho arcibiskupa Tomáša Bakóca. Už prvé je príkladom do detailu zvládnutej umeleckej práce neskorého stredoveku. Nevyhnutný architektonický rámec vyplňa v strednej časti dominantný sv. Vojtech, sprevádzaný po stranách dvojicou anjelov. Samotného arcibiskupa v pečati zastupuje jeho erb – ďaleko efektívnejší identifikačný symbol než malá nevýrazná postava. Toto pečatidlo štýlovo zapadá do schémy gotických pečatidiel uhorských prelátov. Nový smer naznačuje predovšetkým písmo kruhového výřtu v ranohumanistickej kapitále.⁷⁸ Nové kardinálske pečatidlo prinieslo výrazné zmeny. Aj keď celkovým pojatím už plne zapadá do renesančného výtvarného prejavu, medzi uhorskými prelátmi skôr výnimočného, ikonografiou predstavuje návrat k predchodcom. Opäť je na najčestnejšom mieste zobrazená Madona s Ježiškom. Centrálnu časť vyplňa trojica svätcov. V strede sv. Vojtech a po stranách sv. Ján Evanjelista a sv. Štefan. Zmena nastala v zobrazení majiteľa pečate, odetého v kardinálskom plášti (nie ako biskup pri liturgii) a kľaciaceho so zopätými rukami pred hlavným

⁷⁴ Takács, Imre (ed.). *Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387 – 1437*. Budapest : Philipp von Zabern, 2006, s. 76, obr. 17.

⁷⁵ Pozornosť púta predovšetkým veľká (?) erbová pečať okrúhleho tvaru. Jediný známy exemplár pečate je poškodený, no i tak v uhorských prameňoch nemá paralelu. Ostatní prelāti tohto obdobia sa spravidla uspokojili len s erbovým štítom, u kardinálov občas doplneným o klobúk so strapcami. Koloman v pečati zobrazil kompletný šľachtický erb s prilbou, prikrývadlami a klenotom. Celý je zasadený do bohatej florálnej výzdoby tvorenej úponkami s anjouovskými laliami. Erb v takejto podobe našiel uplatnenie i v Kolomanovej tajnej pečati. Za osobitnú pozornosť stojí taktiež samotný Kolomanov erb. Ako nelegitímny syn kráľa Karola Róberta si biskup nedovolil používať panovnícky erb uhorských Anjouovcov, ale ho čiastočne upravil do tzv. brizúry. Čiže z kráľovského erbu vychádza, hlási sa k nemu, ale nie je s ním totožný. Koloman tak rešpektoval zvyklosti zaužívané v západoeurópskej heraldike. MNL OL DL 49617 (11. 6. 1373); 5815 (30. 11. 1368). VÉGH, *Jegyzetek a magyarországi*, s. 1 – 3. GLEJTEK, *Heraldika*, s. 128.

⁷⁶ MNL OL DL 5625 (1. 12. 1367). BODOR, A középkori Magyarországi fópapi, s. č. 51 – 52, tab. XI. Pečať analyzoval aj KANDRA, Kabos. *Az egri püspökök pecsétei*. (Második közlemény). In *Turul*, roč. 10, 1893, č. 3, s. 134 – 135. GLEJTEK, *Vývoj erbov vyšších*, s. 58 – 59.

⁷⁷ O tomto, v jágerskom cirkevnom prostredí mimoriadne obľúbenom symbole, bude ešte reč pri rozboře pečatí Jágerskej kapituly.

⁷⁸ ŠEDIVÝ, Juraj. *Stredoveké uhorské pečate a ich písmo*. (K datovaniu pečatí analýzou písma). In RA- GAČOVÁ, Júlia (ed.). *Pečate a ich používatelia*. Bratislava : MV SR, 2007, s. 142.

patrónom arcidiecézy. Dolnú časť opäť vyplňa erb, tentoraz už obohatený aj o kardinálsky klobúk. Druhé Bakócovo pečatidlo s mimoriadnymi rozmermi (115 x 65 mm) plne vystihuje pozíciu kardinála v stredovekej uhorskej spoločnosti.⁷⁹ Týmto renesančným kardinálskym pečatidlom sa Tomáš aj vo vizuálnej sebareprezentácii plne zaradil medzi cirkevné kniežatá, ako ich poznáme z bohatých cirkevných centier západnej Európy.⁸⁰ Zároveň ním ale pomaly končí obdobie okázalých špicatových prelátskych pečatidiel, nahradených v Uhorsku v pomoháčskom období okrúhlymi (občas oválnymi), čisto erbovými pečatidlami.⁸¹

V analýzach prelátskych pečatí by sme mohli pokračovať ďalej. Prípadov premien pečatidiel prelátov by sme našli ešte niekoľko. V podstate by sa ale potvrdili tendencie, ktoré sme ilustrovali na predchádzajúcich príkladoch.

Dôvody výmen pečatidiel cirkevných inštitúcií

O výmene pečatidiel prelátov nás písomné pramene takmer neinformujú. Podstatne bohatšie sú v prípade kapitúl a rehoľných inštitúcií (kláštorov, konventov a pod.). Osobitnú pozornosť im venujú najmä zákony od roku 1231.⁸² Početné nariadenia panovníkov a uhorského snemu sú najlepším dôkazom toho, aké dôležité miesto bolo v stredovekej spoločnosti pripisované pečati hodnoverného miesta. Pod ňou vydávali listiny trvalej platnosti, predovšetkým hodnoverné odpisy listín, ale aj vstupovali do komunikácie s príslušnými autoritami, či už to bol panovník, alebo vysokí krajskí a cirkevní hodnostári.⁸³ Vo chvíli, keď nesmeli pečatidlo používať alebo ho nemali, stratili možnosť vykonávať množstvo z „lukratívnych“ úloh⁸⁴ a znemožnila sa tým ich ďalšia činnosť.⁸⁵ Zatiaľ čo u klerikov bolo používanie a výmena pečatidla

⁷⁹ GLEJTEK, Pečať ako prostriedok, s. 351.

⁸⁰ Jedným príkladom za mnohé je odpustková listina, vydaná rímskymi kardinálmi. Nachádza sa na nej dvanásť veľkých kardinálskych pečatí, z ktorých niektoré sú už stvárnené v duchu renesancie. Slovenský národný archív, fond Súkromný archív Bratislavskej kapituly, sign. 15060 (27. 12. 1466).

⁸¹ GLEJTEK, Miroslav. Typológia a ikonografia arcibiskupských pečatí v Ostrihomskej arcidiecéze v 16. – 18. storočí. Sonda do problematiky. In *Verba theologica*, roč. 8, 2009, č. 2, s. 87 – 95.

⁸² Ide o rok, o ktorom hovoríme aj ako o začiatku existencie hodnoverných miest v Uhorsku. RÁBIK, Pečať v stredovekom, s. 108. LEHOTSKÁ, Darina. Uhorské dekréty a Tripartitum ako súhrn stredovekého a východisko novovekého diplomatického vývinu. In *Historica – Zborník Ústavu marxizmu-leninizmu a Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava : SPN, 1986, s. 37. KUMOROVITZ, A magyar pecséthasználat, s. 26. HUNYADI, Zsolt. Administering the Law : Hungary's Loca Credibilia. In RADY, Martyn (ed.). *Custom and Law in Central Europe*. Cambridge : Centre for European Legal Studies, 2003, s. 29. NOVÁK, Jozef. Pečate konventov a kapitúl. In ŠIMONČÍČ, Jozef (ed.). *Dejiny a kultúra rehoľných komunit na Slovensku*. Trnava 1994, s. 78.

⁸³ K autenticite pečatí v stredovekom Uhorsku KUMOROVITZ, Bernát, L. Az autentikus pecsét. In *Turul*, roč. 50, 1936, s. 45 – 68.

⁸⁴ Zaujímavé boli najmä finančné benefity, ktoré z činnosti kancelárie členovia cirkevnej inštitúcie získavali. Presným finančným sadzbám za vyhotovované písomnosti, ako aj rozdeleniu vybraných súm, sa pomerne často venuje uhorské zákonodarstvo i štatúty jednotlivých kapitúl. LEHOTSKÁ, Uhorské dekréty, s. 38 – 41.

⁸⁵ Výstizne to dokladujú mnohé krajské zákony a nariadenia. Ak hodnoverné miesta neplnili svoje povinnosti, mali im byť odobraté ich pečatidlá. Dekrét uhorského snemu z 25. 3. 1447, art. 25. *Decreta Regni Hungariae: Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301 – 1457*. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1976, s. 367. Problémy v činnosti hodnoverných miest viedli v roku 1471 panovníka Mateja Korvína k odobratiu ich patronátneho práva, ktoré vyhradil sebe. Opäť

väčšinou spojené s pôsobením v určitom úrade, v cirkevných inštitúciách dochádzalo k výmene pečatidla z iných dôvodov. Najčastejšie išlo o problematické situácie s hrozbou jeho zneužitia. Boli to najmä ich krádeže a straty v nepokojných časoch vojnových konfliktov a politickej anarchie. Najväčšie riziko spočívalo v možnosti použitia odcudzeného pečatidla na vydávanie falošných listín. Existencia takýchto falzifikátov ohrozovala predovšetkým majetkové práva obyvateľov kráľovstva i samotného panovníka. Takýto prípad plasticky popisuje veľkovaradínsky archidiacon Rogérius, očitý svedok tatárskeho vpádu v roku 1241, vo svojom slávnom diele *Carmen Miserabile*. Spomína v ňom okrem iného tiež udalosti spojené s krádežou pečatidla veľkej dvojstrannej pečate panovníka Belu IV., vraždou kráľovho vicekanclára, ktorý strážil toto pečatidlo a výrobou falošných listín.⁸⁶ Počas plienenia Tatárov v rokoch 1241 – 1242 boli odcudzené aj pečatidlá niektorých cirkevných inštitúcií. Veľké pečatidlo používala ešte v roku 1241 ostrihomská kapitula. V roku 1243 ho už ale k dispozícii nemala.⁸⁷ Po vyplienení si nové pečatidlo dala po roku 1245 vyhotoviť i jágerská kapitula a dôvody jeho výmeny dala vyznačiť priamo v kruhopise pečatidla výstižným „*post plagam*“.⁸⁸ Pri ďalších konfliktoch prišli o svoje pečatidlá aj iné kapituly. Následkom plienenia Nitrianskeho hradu českým kráľom Přemyslom Otakárom II. v roku 1273 sa stratilo veľké pečatidlo nitrianskej kapituly.⁸⁹ Nové pečatidlo si musela dať vyhotoviť takisto sedmohradská kapitula, vypálená v roku 1277.⁹⁰ A napokon v roku 1289 spustošili Kumáni panovníka Ladislava IV. spišskú kapitulu. Pri tejto príležitosti odniesli aj autentické pečatidlo kapituly.⁹¹

Konflikty predstavovali jeden z najčastejších dôvodov dočasného prerušenia činnosti hodnoverného miesta a aj odobratia jeho pečatidla. Poznáme však prípady, keď sa podarilo pečatidlo zachrániť a po obnove činnosti mohlo byť opätovne používané. Takýto prípad nastal aj v premonštrátskom konvente v Čorni. Po smrti Mateja Korvína v roku 1490 počas bojov o moc musela načas zastaviť svoju

sa tu zdôrazňuje aj úloha pečate. Dekrét Mateja Korvína z 18. 9. 1471, art. 18. *Decreta Regni Hungariae: Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458 – 1490*. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1989 (ďalej *DRH 1458 – 1490*), s. 197. Lehotská, Uhorské dekréty, s. 42. SOLYMOSI, László. *Die glaubwürdigen Orte Ungarns in der Zeit des Königs Matthias Corvinus*. Dostupné na internete: <<http://renaissance.elte.hu/wp-content/uploads/2013/09/Laszlo-Solymosi-Die-glaubwurdigen-Orte-Ungarns-in-der-Zeit-des-Konigs-Matthias-Corvinus1.pdf>>, s. 3. Lubovoľné upravovanie táx vyberaných za vydávané dokumenty zasa viedlo v roku 1481 k dočasnému zákazu používania pečatí. Dekrét Mateja Korvína z 15. 7. 1481, art. 16. *DRH 1458 – 1490*, s. 250. Lehotská, Uhorské dekréty, s. 42. Zákony hovoria aj o tom, že s pečatidlom mohol disponovať len člen príslušného prepoštvstva či konventu. Dekrét Mateja Korvína z 25. 1. 1486, art. 11. *DRH 1458 – 1490*, s. 273. To je len niekoľko ukážok, ktoré dokladujú, aké dôležité bolo pre kapitulú alebo konvent vlastníť a slobodne používať vlastné pečatidlo.

⁸⁶ MAREK, Miloš. Rogeriova žalostná pieseň. In MARSINA, Richard - MAREK, Miloš (eds. et trans.). *Tatársky vpád*. Budmerice; Bratislava : Vydavateľstvo RAK; VEDA, 2008, s. 98 – 101. TAKÁCS, Az árpád-házi királyok, s. 124. HEGEDŰS, Megpecsételt történelem, s. 29. RÁBIK, Pečaf v stredovekom, s. 108.

⁸⁷ TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 58.

⁸⁸ TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 56.

⁸⁹ RÁBIK, Pečaf v stredovekom, s. 109, 120 – 121.

⁹⁰ MNL OL DL 1184 (1287). TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 57.

⁹¹ RÁBIK, Pečaf v stredovekom, s. 109.

činnosť i kancelária hodnoverného miesta.⁹² V roku 1495 bola jej činnosť obnovená prostredníctvom slávnostnej listiny vydanej novým panovníkom Vladislavom II. Konvent nezískal nové pečatidlo, ale bolo obnovené používanie pôvodného. Pri používaní starého pečatidla však hrozilo zneužitie starších listín a pečatí. Z tohto dôvodu bola na pečatidle vykonaná drobná zmena. Nad vyobrazenie anjela bola vyrytá malá hviezda. Tá sa spomína aj v popise pečatidla v privilégiiu.⁹³

Takýchto a podobných prípadov svedčiacich o ťažkých osudoch cirkevných inštitúcií a predovšetkým ich členov v časoch nepokojov by sme našli ešte omnoho viac. Dozvedáme sa o nich vďaka oznamom, vyzývajúcich majiteľov starších listín, aby si ich dali nanovo potvrdiť pod novou pečatou. Okrem toho bývajú okolnosti nového potvrdenia starších listín aj súčasťou z textu vydávaného dokumentu.⁹⁴ Popri výmene pečatidla z dôvodu hrozby jeho zneužitia prichádzajú do úvahy aj ďalšie, podstatne menej dramatické dôvody. Takýmto prípadom je mechanické poškodenie alebo zničenie staršieho opotrebovaného pečatidla. Vzácnym záznam o takejto výmene obsahujú štatúty kapituly vo Veľkom Varadíne. Počas veľkého pôstu roku 1291 kapitula vymenila staršie veľké pečatidlo, ktoré podľa štatútov „*schátralo vekom*“. Pri tejto príležitosti si kapitula dala vyhotoviť aj menšie pečatidlo.⁹⁵ Keďže potreba výmeny zničeného pečatidla nebola nijako riziková a nehrozilo jeho zneužitie, písomné pramene sa mu spravidla obširnejšie nevenujú.

Spomenuté príklady straty, krádeže a poškodenia pečatidla tvoria základné dôvody, ktoré sa v súvislosti so vznikom nových pečatidiel v kanceláriách cirkevných inštitúcií v Uhorsku objavujú.

Časové hladisko výmeny pečatidiel v cirkevných inštitúciách

Stredoveké kapituly a väčšie konventy patrili najmä od polovice 13. storočia medzi významných vydavateľov písomností právnej povahy a aj pečate týchto inštitúcií sú pomerne dobre zmapované. Na druhej strane je skúmanie času potrebného na výrobu nového pečatidla problematické. Torzovitost' či absencia prameňov, predovšetkým v časoch nestability a bezprostredne po ňom, je pochopiteľná. Vo väčšine prípadov iste určitý čas trvalo, kým sa kapitula alebo kláštor stabilizovali. Až potom mohla opäť začať fungovať aj kancelária. Je ale zrejmé, že na to mali vplyv mnohé faktory. Svoju úlohu iste zohrávalo to, o akú inštitúciu išlo z hľadiska významu i veľkosti, ako veľmi bola pustošením zasiahnutá, či boli rozvrátené budovy a majetky, alebo došlo k stratám na životoch jej členov, v našom prípade hlavne tých, od ktorých závisel chod kancelárie.⁹⁶ Ako sme spomenuli, preláti si mohli dovoliť luxus

⁹² SOLYMOSI, Die glaubwürdigen, s. 7 – 8.

⁹³ Skutočne pôvodné privilégium z roku 1393 hviezdou nespomína a nenachádza sa ani na zachovaných odtlačkoch pečatidla pred roku 1490. Ide o zriedkavý prípad drobnej úpravy pečatidla cirkevnou inštitúciou v Uhorsku. MNL OL DL 12498 (l. 4. 1433); 58365 (12. 4. 1526). JERNEY, A magyarországi káptalanok, s. 92, obr. 69. FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis X/2*. Budae : Typis Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1834 , s. 100 – 102, č. XXXIX.

⁹⁴ Viacero príkladov pozri RÁBIK, Pečať v stredovekom.

⁹⁵ Štatúty Varadínskej kapituly z roku 1374. BATTHYÁNY, Ignác. *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*. Tomus III. Claudiopoli : Typis episcopalibus, 1827, s. 228 – 229.

⁹⁶ Predovšetkým to boli predstavení hodnoverného miesta, v kapitulách kanonik-ktor, v rehoľných inštitúciách prior konventu, ako aj ďalší personál (notári, písári). LEHOTSKÁ, Darina. *Príručka diplo-*

používať staršie pečatidlo potrebný čas alebo ho nahradiť napríklad prsteňovým či iným druhom pečatidla. Iná situácia nastala v prípade väčšiny kapitúl a konventov majúcich len jediné pečatidlo. Po jeho strate neboli schopné pečatiť a teda ani vydávať dokumenty.⁹⁷ To ich nútilo si dať čo najskôr vyhotoviť nové pečatidlo. Príkladom naozaj rýchlej reakcie členov kapituly na stratu pečatidla bolo vyplnenie spišskej kapituly Kumánmi v roku 1289. Tejto udalosti sa pomerne obsérne venovala aj novšia odborná literatúra. Jednou z otázok, ktorú si v tejto súvislosti bádatelia kládli, bolo, kedy presne došlo k tejto udalosti. Už M. Marek sa pri určení chronológie udalostí oprel o informáciu, že sa pri rabovaní stratilo aj kapitúlske pečatidlo. To logicky znamená, že kancelária kapituly nemohla používať pečatidlo od vyrabovania až do doby, keď si nechala vyhotoviť nové. Nedávno sa podarilo objaviť nepočybne pravú listinu z 18. októbra 1289,⁹⁸ spečatenú ešte starším pečatidlom. Už na listine z 13. januára 1290 však bola pripojená pečať vyhotovená novým pečatidlom.⁹⁹ Existencia prvého spomenutého dokumentu nám posúva vyplnenie kapituly do posledných mesiacov roku 1289, niekedy po 18. októbri.¹⁰⁰ Môžeme povedať, že od straty pečatidla, cez zadanie zákazky zlatníkovi, až po začiatok používania nového, neuplynuli zrejme ani tri mesiace.¹⁰¹ Napriek pohnutým okolnostiam, členovia kapituly postupovali veľmi flexibilne a nové pečatidlo mali k dispozícii naozaj pomerne rýchlo. Tento prípad názorne ilustruje potenciálnu možnosť sfragistického prameňa pri datovaní závažnej historickej udalosti.

Obdobie všeobecnej anarchie a rozvratu v 80. rokoch 13. storočia poznačilo aj fungovanie ďalších cirkevných inštitúcií. V roku 1278 bola vojskami palatína Petra z rodu Čákovcov vyrabovaná vesprímska kapitula, pričom boli povrazení niekoľkí jej členovia. Pri tejto udalosti bolo zničené aj kapitúlske pečatidlo a panovník nariadil v tom istom roku vyhotovenie nového.¹⁰² Napriek tomu, že nevieme presný dátum vyplnenia kapituly, predpokladá sa, že sa tak stalo niekedy neskoro na jar.¹⁰³ Kapitula si dala vyhotoviť pečatidlo pomerne rýchlo, čo potvrdzuje skutočnosť, že

matiky. Bratislava : SAS, 1972, s. 279. MARSINA, Richard. Hodnoverné miesta. In *Pamiatky a múzeá*, 2005, č. 1, s. 11 - 12.

⁹⁷ Napríklad ostrihomská a nitrianska kapitula mali menšie pečatidlo. Vo chvíli, keď prišli o hlavné pečatidlo, vo funkcii ho nahradilo menšie. Ide ale o netypické prípady.

⁹⁸ MNL OL DL 63616. Za pomoc pri textovej kritike prameňa ďakujem Mgr. Petrovi Labancovi, PhD. z Katedry histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave.

⁹⁹ MNL OL DL 39631. MAREK, Miloš. Neugeri na Spiši (Vyplnenie Spišskej kapituly Kumánmi kráľa Ladislava IV.). In SLIVKA, Michal - HOMZA, Martin (eds.). *Studia Archeologica Slovaca Mediaevalia V. Levoča : Kláštorisko*, n. o., 2006, s. 70.

¹⁰⁰ M. Marek poznal listinu spečatenú staršou pečaťou z 8. apríla 1289 a tak datoval vyplnenie kapituly niekedy po tomto termíne. Podobne do jarných mesiacov datovali vyplnenie kapituly aj ďalší autori. RÁBIK, Pečať v stredovekom, s. 109. LABANC, Peter. *Spišské prepošti do roku 1405*. Kraków; Trnava : Towarzystwo Słowaków w Polsce; Filozofická fakulta TU v Trnave, 2011, s. 92. HOMZA, Martin. Včasnostredoveké dejiny Spiša. In HOMZA, Martin - SROKA, Stanislav (eds.). *Historia Scepusii. Vol. I*. Bratislava; Kraków : Katedra slovenských dejín UK Bratislava; Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków, 2009, s. 248, 250. Aj k starším teóriám o termíne vyplnenia kapituly podrobne pozri MAREK, Neugeri na Spiši, s. 69 - 74.

¹⁰¹ GLEJTEK, Pečať ako prostriedok, s. 346.

¹⁰² MAREK, Neugeri na Spiši, s. 67 - 68.

¹⁰³ KARLINSZKY, Balázs, Péter. *A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan közép-kori birtokai. Doktor (PhD) értekezés*. Piliscsaba : Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2013, s. 33.

listina z 29. júna 1276 je spečatená novou pečaťou kapituly. Okrem zachovanej pečate to spomína aj koroborácia listiny v pomenovaní pečate (*novi nostri sigilli*).¹⁰⁴

Pravdaže nie vo všetkých kanceláriách cirkevných inštitúcií sa podarilo získať nové pečatidlo takto rýchlo. Asi najextrémnejším prípadom, keď sa vznik nového veľkého pečatidla natiahol na dlhé desaťročia, predstavuje pečatidlo ostrihomskej kapituly. Zrejme počas tatárskeho vpádu sa stratilo kapitúlske veľké pečatidlo.¹⁰⁵ V listine z 20. augusta 1243 koroboračná formulka hovorí o spečatení listiny menšou pečaťou pre absenciu väčšej pečate a pre väčšiu dôveryhodnosť aj pečaťou vavcovského biskupa Štefana.¹⁰⁶ Až doposiaľ celá situácia zapadá do kontextu schém udalostí, pri ktorých dochádzalo k stratám pečatidiel, tak ako ich poznáme z iných kapitúl. Situácia v ostrihomskej kapitule je ale pozoruhodná niečím iným. Od straty veľkého pečatidla kapitula používala len menšie pečatidlo, a to až do 30. rokov 14. storočia. Nové pečatidlo veľkej pečate si kapitula dala vyhotoviť medzi rokmi 1319 – 1326.¹⁰⁷ Bolo to minimálne 80 rokov po strate staršieho. V uhorských podmienkach zrejme nepredstavovalo zásadnejší problém, že taká dôležitá inštitúcia, akou bola kapitula v Ostrihome, začala na pečatenie všetkých svojich písomností, teda i najdôležitejších privilégii a listín trvalej platnosti, používať menšie pečatidlo. Text kapitúlskej vizitácie z roku 1397 dosvedčuje, že kapitula chápala menšiu pečať ako autentickú. Týmto pojmom sú označené obe pečate, väčšia aj menšia.¹⁰⁸ Zaujímavou, i keď zrejme presne nezodpovedateľnou otázkou je, prečo si nakoniec kapitula dala vyhotoviť nové veľké pečatidlo, keď aj menšia pečať bola plne akceptovaná ako autentická. Mohlo ísť o potrebu sebaaprezentácie, čo podporuje tiež skutočnosť, že nové typárium bolo skutočne honosné a ikonograficky unikátne. Nedá sa vylúčiť, že u členov kapituly prevládol pocit, že najvýznamnejšia kapitula v Uhorsku by

¹⁰⁴ MNL OL DF 200689. Z toho istého roku pochádza aj ďalšia listina spečatená novou pečaťou a s obdobnou koroboráciou ako v predošlom prípade. Listina však nie je datovaná presne na deň a mesiac. MNL OL DF 282694.

¹⁰⁵ Posledná listina pred tatárskym vpádom, ku ktorej bola určite pripojená veľká pečať, bola vydaná v roku 1233. MNL OL DL 58381. Viacero listín z neskoršieho obdobia používa v koroboračnej formulke len všeobecné označenie, bez určenia presného druhu pečate. Posledné použitie veľkého pečatidla chybné do roku 1241 datoval I. Takács. V skutočnosti bola ním publikovaná listina vydaná v roku 1341 (MNL OL DL 3437). TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 58.

¹⁰⁶ „*Et quia sigillum maius ad presens non habemus; sigillum nostrum minus presentibus duximus apponendum, et ut eisdem maior fides adibeatur; predicti venerabilis patris, domini Stephani, dei gracia Waciensis episcopi, postulati ac procuratoris nostri sigillo fecimus roborari.*“ MES I., s. 354 – 355, č. 441. TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 58. Popis a vyobrazenie pečatidla HEGEDŰS, Megpecsételt történelem, s. 174, č. 137.

¹⁰⁷ Je pravdepodobné, že kapitula mala nové veľké pečatidlo k 12. marcu 1319. Naznačuje to koroborácia listiny vydané ostrihomskou kapitulou, v ktorej sa píše: „*In cuius rei memoriam, et perpetuam firmitatem presentes munimine nostri autentici, quam maioribus negotiis uti solemus, fecimus sigillari.*“ MNL OL DF 237825. TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 58. TAKÁCS, Esztergomi pecsétek, s. 80 – 81. Edícia: KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. Tomus II. Strigonii: Typis Descripsit Gustavus Buzárovits, 1882, s. 756. Pečatidlo a jeho popis publikuje HEGEDŰS, Megpecsételt történelem, s. 173, č. 136.

¹⁰⁸ „*Item quod capitulum ecclesiae Strigoniensis a suis fundacione habuit, et habet sigilla duo authentica, majus et minus, a regia maiestate sibi concessa; sub quibus de more et juxta consuetudinem regni concedunt et dant literas privilegiales et simplices, omnibus regnicolis juxta petentibus.*“ KOLLÁNYI, Ferenc (ed.). *Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis Anno 1397*. In *Történelmi Társulat*, 1901, zv. 4, č. 2, s. 87. TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 58.

mala na pečatenie najdôležitejších listín používať skutočne adekvátny koroboračný prostriedok. To už zrejme nezistíme. Faktom je, že kapitula mohla bez problémov ostať pri menšom pečatidle. Precedens už existoval aj v prípade nitrianskej kapituly. Jej členovia sa po strate veľkého typária počas vyplienenia kapituly vojskami Přemysla Otakara II. rozhodli používať vo funkcii hlavného pečatidla už len menšie. V tomto prípade menšiu pečať aj označili za autentickú a na nové veľké pečatidlo prakticky rezignovali.¹⁰⁹ Kapitula pri ňom zostala až hlboko do novoveku.¹¹⁰ Ide však o unikátny prípad a u ďalších kapitúl či konventov sa s takýmto postupom nestretávame. Znemožnené to bolo už tým, že (okrem niekoľkých výnimiek) kapitulské a konventné kancelárie v stredoveku používali spravidla len jedno pečatidlo.¹¹¹

V spomenutých prípadoch vieme aspoň približne rekonštruovať, v akej súvislosti a v akom časovom intervale došlo k strate pečatidla a jeho následnému nahradeniu novým. Avšak vo väčšine prípadov nedokážeme ani približne určiť čas, za ktorý sa podarilo pečatidlo nahradiť. Pod novou pečaťou vydané písomnosti často poznáme až z väčšieho časového odstupu niekoľkých rokov a takáto informácia je prakticky nevyužiteľná. Dá sa predpokladať, že kancelárie postihnutých inštitúcií začali fungovať oveľa skôr, ako nám to dokladujú zachované písomnosti. Problémom je aj neznalosť presného priebehu historických udalostí. Uvediem len jeden príklad. Je známym faktom, že v roku 1451 bol bratříkmi vypálený hronskobeňadický benediktínsky konvent. Sme informovaní o tom, že v roku 1462 povolil panovník Matej Korvín konventu dať si vyhotoviť nové pečatidlo.¹¹² A skutočne sa už v známych listinách od roku 1463 nová pečať vyskytuje.¹¹³ Logicky by sme mali predpokladať, podobne ako v mnohých iných prípadoch, že sa v roku 1451 staré pečatidlo stratilo. Netypické by bolo, že ho konvent nahradil až za dlhých 11 rokov. Úvahy o súvislostiach i čase straty pečatidla ale spochybňuje listina z 5. februára 1453, na ktorej je privesená staršia pečať.¹¹⁴ Znamená to, že výmenu pečatidla nemožno dať do priamej súvislosti s bratrickým vpádom. Nedokážeme presne určiť, dokedy konvent staršie pečatidlo používal, ani to, prečo k výmene došlo. Takéto a podobné nejasnosti nás nútia pri hodnotení výmen pečatidiel k opatrným záverom.

Ikonografické premeny pečatidiel cirkevných inštitúcií

Podobne ako v prípade klerikov, aj u kapitúl a konventov je zaujímavé sledovať, ako sa výmena pečatidla podpísala pod jeho fyzickú podobu. Všimneme si, do

¹⁰⁹ RÁBIK, Pečať v stredovekom, s. 109, 120 – 121.

¹¹⁰ GLEJTEK, Miroslav. Pečatenie v novovekých hodnoverných miestach na príklade Spišskej a Nitrianskej kapituly. In *Studia Historica Brunensia*, roč. 60, 2013, č. 1 – 2, s. 218 – 219.

¹¹¹ Popri ostrihomskej a nitrianskej kapitule poznáme iba menšie pečate varadínskej a pravdepodobne aj rábskej kapituly. U varadínskej kapituly nás o ňom informuje iba kanonická vizitácia. V prípade rábskej kapituly možno podľa rozmerov zachovaných pečatí, ikonografie a textu predpokladať, že išlo o menšie pečatidlo MNL OL DL 278027 (1. 9. 1377). Navyše bolo v čase jeho používania stále využívané aj iné, bezpečne veľké pečatidlo MNL OL DL 6512 (24. 3. 1378).

¹¹² TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 61.

¹¹³ Napríklad na listine z 25. augusta 1463 sa už nepochybné nachádza odtlačok nového, v poradí tretieho pečatidla konventu. MNL OL DL 15866. Pečatidlo a jeho popis publikoval HEGEDŰS, Megpecsételt történelem, s. 175, č. 138.

¹¹⁴ MNL OL DL 75646. Pozri aj KEGLEVICH, Kristóf. *Capitulum IX. A Garamszénbenedeki apátság 13. és 14. századi oklevelei (1225 – 1403)*. Szeged : Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézete, 2014, s. 17 – 18.

akej miery bola pri jeho výmene snaha po kontinuite zaužívaných ikonografických schém alebo naopak tendencia k zmene. Kým prelát používal svoje pečatidlo často relatívne krátku dobu, v cirkevných inštitúciách bola situácia iná. Kapitula či konvent používali svoje pečatidlo dlhé desaťročia a v niektorých prípadoch aj storočia. Vynútená výmena so sebou prinášala i závažnú otázku, či zachovať pôvodnú symboliku, alebo naopak, využiť príležitosť a urobiť zmenu. Pečatidlá uhorských cirkevných inštitúcií môžeme rozdeliť podľa zachovania miery kontinuity pečatného obrazu do troch základných skupín. V prvej sú pečate tých inštitúcií, ktoré mali snahu čo najvernejšie preniesť námet zo staršieho do nového pečatidla. V rámci uhorských kancelárií poznáme niekoľko prípadov, keď pri koncipovaní a výrobe nového pečatidla tvorcovia striktné dbali na výraznú nadväznosť nového na staršie. Je ale pochopiteľné, že zhoda nie je nikdy úplná. Aj keby bol autorom pečatidiel rovnaký rytec, nebol by zrejme schopný s výrazným časovým odstupom vyhotoviť ho identicky. Naopak, čiastočná odlišnosť veľkosti, tvaru i zobrazenia námetu mali svoje praktické dôvody. Schopnosť odlišiť odtlačky nového pečatidla mala kľúčový význam pri ochrane vydávaných dokumentov proti falšovaniu a zneužitiu staršieho pečatidla. Nové pečatidlo identické so starším by možnosť kontroly výrazne sťažilo. V pečatidlách sa tak stretávame s drobnými zmenami. Príkladom kontinuity a námetovej prepojenosti sú pečate spišskej kapituly. V oboch pečatidlách sa stretávame s rovnakým výjavom zobrazujúcim patróna kapituly sv. Martina z Tours.¹¹⁵ Pečatné pole vyplňa sv. Martin v podobe rytiera sediaceho na koni, ktorý mečom rozdeľuje svoj plášť a podáva ho žobrákovi na zemi. Ak opomenieme zmenu veľkosti pečate, umeleckého prevedenia obrazu a textu, pečatný obraz sa odlišuje len v pozícii žobráka. V staršej pečati stojí žobrák za Martinovým koňom a v novšej pečati kľučí vedľa neho.¹¹⁶

Veľmi presne sa netypická kompozícia z prvého pečatidla preniesla do druhého aj u cisterciatskeho kláštora v Toplici.¹¹⁷ Dominantná tróniaca Madona s Ježiškom na rukách je vpravo hore sprevádzaná anjelom a dolu štítom s anjouovským kráľovským erbom. Zmena nastala len v tom, že zatiaľ čo v prvom pečatidle Madonu vľavo dopĺňa olistený úponok, v druhom pečatidle sú voľné plochy posiate drobnými hviezdikami evokujúcimi nebo. Striktné dodržiavanie námetu vidíme dokonca v troch stredovekých typáriách jágerskej kapituly. Vo všetkých troch prípadoch je jediným prvkom pečate orol, symbolizujúci patróna kapituly sv. Jána Evanjelistu. V pečatiach opäť môžeme vidieť drobné zmeny, ale základná ikonografia zostala zachovaná (obr. 5, 6 a 7).¹¹⁸

Blízko ku stabilnému zobrazovaniu jedného námetu majú aj dve stredoveké pečate vašvárskej kapituly, kde sa stretávame s výjavom sv. Michala, patróna kapituly, za-

¹¹⁵ TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 86 – 87, č. 46.1 – 46.2, tab. XV. Rekonštrukcia: JERNEY, A magyarországi káptalanok, obr. č. 52.

¹¹⁶ Podrobne pozri RÁBIK, Stredoveké cirkevné pečate, s. 326 – 329.

¹¹⁷ TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 89 – 90, č. 50.1; 50.3, tab. XVI.

¹¹⁸ Len na okraj možno poznamenať, že obľubu tohto symbolu patróna kapituly i diecézy možno vidieť na množstve sfragistických prameňov. Mnohí jágerskí biskupi, biskupskí vikári a kanonici vo svojich pečatiach znázornili sv. Jána prostredníctvom orla. KANDRA, Kabos. Az egri püspökök pecsétjei, s. 134 – 136. SZINVAY, Lázár. Adálek az egyházi sfragistikához. In *Turul*, roč. 1, 1883, č. 1, s. 51 – 52. JERNEY, A magyarországi káptalanok, obr. č. 17 – 19.

bíjajúceho draka pod nohami.¹¹⁹ Obdobný námet sa objavuje taktiež v troch známych typoch stredovekej pečate vesprámskej kapituly.¹²⁰ Zmena nastala pri treťom type pečate, ktorý na rozdiel od predchádzajúcich dvoch nie je špicato-oválny, ale okrúhly.

Druhú skupinu tvoria tie súbory pečatidiel, pri ktorých bol braný ohľad na staršiu predlohu, ale symbolika bola vyjadrená odlišným spôsobom. V prípade aradskej kapituly sa na pečatidlách nachádza jej patrón sv. Martin z Tours.¹²¹ V staršom pečatidle je zobrazená stojaca postava biskupa a tvar pečatidla je špicato-oválny. V mladšom pečatidle bol sv. Martin zobrazený ako stojaci rytier rozdeľujúci svoj plášť. Tvar pečatidla bol zmenený na okrúhly. Medzi ťažšie zobraziteľné patrocínia patrí zasvätenie inštitúcie Duchu Svätému. S tým sa stretávame v pečatiach kapituly v Čazme.¹²² Prvý typ pečatidla je okrúhly a je v ňom zobrazený motív holubice, z ktorej zostupujú na apoštolov a Pannu Máriu (?) lúče. Druhé pečatidlo malo už podstatne väčšie rozmery a špicato-oválny tvar. Schéma pečatného obrazu tu je podstatne zložitejšia. Premyslenú koncepciu evokujú pečate prelátov 14. storočia. V architektonickom rámci sú opäť zobrazené turíčne udalosti. V strede sa nachádza Madona s Ježiškom, po stranách sprevádzaná dvanástimi apoštolmi. Nad nimi sa vznáša Duch Svätý v podobe holubice a všetko prevyšuje polopostava Krista na nebesiach. V pečatiach rábskej kapituly sa zase stretávame s mariánskou symbolikou, opäť vychádzajúcou z miestneho patrocínia.¹²³ V staršom pečatidle je zobrazená polopostava Madony s Ježiškom na rukách. Na novšom bola vyrytá celá postava tróniacej Madony s Ježiškom. Rôzne variácie jednej ústrednej myšlienky sa uplatnili aj v pečatidlách záhrebskej kapituly.¹²⁴ V najstaršom type je zobrazený sv. Štefan, uhorský kráľ, ako korunovaná postava so žezlom v ruke. Druhý typ už zobrazuje svätca na tróne a v najmladšom pečatidle kľačiaci svätý kráľ odovzdáva Panne Márii zmenšeninu chrámu.

V tretej skupine sú zaradené pečatidlá inštitúcií, ktoré sa pri ich tvorbe výrazne odklonili od pôvodnej symboliky. Ako prvý príklad môžeme uviesť pečatidlá kapituly vo Veľkom Varadíne.¹²⁵ V staršom pečatidle sa uplatnilo ústredné patrocínum v typickej schéme tróniacej Madony s Ježiškom na rukách. V novšom pečatidle dostal prednosť iný svätec, Ladislav I., uhorský kráľ, zakladateľ kapituly. Mariánska symbolika sa však nevytratila úplne. Dostala so do menšej kapitulskej pečate. Iným príkladom výraznej zmeny je veľké pečatidlo ostrihomskej kapituly.¹²⁶ V staršom pe-

¹¹⁹ TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 96, č. 57.1 - 57.2, tab. XVIII. Rekonštrukcia: JERNEY, A magyarországi káptalanok, obr. č. 59.

¹²⁰ TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 97 - 98, č. 58.1 - 58.3, tab. XIX. Rekonštrukcie: JERNEY, A magyarországi káptalanok, obr. č. 61 - 63.

¹²¹ TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 45 - 46, č. 2.1 - 2.2, tab. I. Rekonštrukcie: JERNEY, A magyarországi káptalanok, obr. č. 1 - 2.

¹²² GLEJTEK, Stredoveká cirkevná pečať, s. 108 - 110. TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 53 - 54, č. 12.1 - 12.2, tab. III. Rekonštrukcia: JERNEY, A magyarországi káptalanok, obr. č. 15.

¹²³ TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 63 - 64, č. 20.1 - 20.3, tab. VII. Rekonštrukcia: JERNEY, A magyarországi káptalanok, obr. č. 33.

¹²⁴ TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 98 - 99, č. 59.1 - 59.3, tab. XX. Rekonštrukcie: JERNEY, A magyarországi káptalanok, obr. č. 64 - 65.

¹²⁵ TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 93 - 95, č. 55.1 - 55.2, tab. XVIII. Rekonštrukcia: JERNEY, A magyarországi káptalanok, obr. č. 57.

¹²⁶ TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 58 - 60, č. 16.1 - 16.3, tab. V. Rekonštrukcie: JERNEY, A ma-

čatidle je budova chrámu sprevádzaná dvojicou postáv odetých v klerickom odevu. Po mnohoročnej absencii veľkej pečate sa členovia kapituly rozhodli pre úplne odlišný motív. Je ním nevšedné zobrazenie korunovácie uhorského kráľa, sv. Štefana, ostrihomským arcibiskupom. V ikonografickej skratke sa kapitule podarilo demonštrovať vlastnú starobylosť a základy cirkevnej inštitúcie položené svätým kráľom Štefanom. Zároveň je tu odkaz na mimoriadne postavenie najvyššieho predstaviteľa kapituly – ostrihomského arcibiskupa, spravidla korunujúceho uhorského panovníka. Podobne ako v prípade varadínskej kapituly ani v ostrihomskom prostredí nemusela byť absencia svätého patróna (v tomto prípade sv. Vojtecha) na pečatidle vnímaná problematicky. V oboch prípadoch sa patrocínium prenieslo do menšej pečate inštitúcie. Obidve veľké pečatidlá výrazne akcentujú politický kontext a kult panovníckych svätcov. Zatiaľ čo pečatidlo varadínskej kapituly vzniklo ešte počas vlády dynastie Arpádovcov, ktorú malo aj takto glorifikovať, ostrihomské pečatidlo vznikalo v inej situácii, po nástupe Anjouovcov. Takýto vzťah k arpádovským svätcom nie je však v 14. storočí ničím výnimočný a stretnúť sa s ním môžeme v mnohých dobových prameňoch.¹²⁷

Ukážkou výraznej diskontinuity pečatnej symboliky sú aj tri pečatidlá, v priebehu 13. – 15. storočia používané benediktínmi v Hronskom Beňadiku.¹²⁸ V najstaršom type pečatidla sa stretávame s topografickým motívom (budovou kostola), ktorý našiel uplatnenie hlavne v mestských pečatiach. V druhom type pečatidla vyjadrili zasvätenie svojho kláštora. Pečatné pole vyplňa polovičná postava mnícha (sv. Benedikta). Takáto zmena nás neprekvapuje, keďže absolútna väčšina stredovekých kláštorov a kapitúl vo svojich pečatiach preferovala práve vyobrazenie svojho patróna. V treťom, najmladšom pečatidle, došlo k ďalšej zmene. Tú sa však doposiaľ nepodarilo uspokojivo objasniť. Pečatidlo už nezobrazuje patróna konventu, ale čisto mariánsku symboliku. Rozmerovo najväčšia pečať nesie obraz Panny Márie v podobe apokalyptickej ženy, odetej slnkom a stojacej na mesiaci (*Assumpta*).¹²⁹ Tri typy pečate s troma úplne odlišnými koncepciami nemajú v uhorskej stredovekej cirkevnej sfragistike paralelu (obr. 8, 9 a 10).

Nebudeme detailne analyzovať všetky prípady premien ikonografie pečatidiel cirkevných inštitúcií v Uhorsku. Z dostupných prameňov môžeme ale urobiť aspoň orientačnú štatistiku zameranú na kapitulské pečate. Vyplýva z nej, že z 26 uhorských kapitúl, u ktorých poznáme aspoň jeden typ pečatidla, došlo do roku 1526 k výmene v 13 prípadoch.¹³⁰ V deviatich prípadoch kapitula používala postupne dve

gyarországi káptalanok, obr. č. 21 – 22.

¹²⁷ GLEJTEK, Stredoveká cirkevná pečať, s. 121 – 123, 125 – 126.

¹²⁸ TAKÁCS, A magyarországi káptalanok, s. 61 – 63, č. 19.1 – 19.3, tab. VI. Rekonštrukcie: JERNEY, A magyarországi káptalanok, obr. č. 87 – 89.

¹²⁹ Podľa názoru J. Nováka bol výber vyobrazenia na pečati ovplyvnený pečatidlom mesta Nová Baňa zo 14. storočia. V pečatnom poli sa nachádza výjav sediacej Madony s Ježiškom na rukách, sprevádzanej kľačiacim kráľom Ludovítom I., ktorý jej obetuje korunu. NOVÁK, Pečate konventov, s. 81 – 82. Možnosťou je aj to, že sa v pečatidle prejavila klasická mariánska úcta, typická pre stredoveké rehoľné spoločenstvá.

¹³⁰ Pri tejto štatistike z praktických dôvodov vychádzam predovšetkým z najnovšej a najucelenejšej edície stredovekých pečatí kapitúl a konventov I. Takácsa. Vzhľadom na podstatne väčšiu torzovitosť a teda aj oveľa nižšiu štatistickú preukaznosť neboli do štatistiky zahrnuté pečate rehoľných inštitúcií.

veľké pečatidlá a v štyroch prípadoch tri. Ak sa pozrieme na ich ikonografické premeny, v šiestich kapitulách došlo k čiastočnej úprave pečatného poľa, ale základná myšlienka zostala nezmenená a vo všetkých prípadoch došlo len k inému stvárneniu vždy totožného svätca.¹³¹ V piatich kapitulách vidieť evidentnú snahu preniesť pôvodný námet aj do novej pečate, a to aj v tých prípadoch, kde sa menilo pečatidlo až trikrát.¹³² Len v dvoch kapitulách bola vykonaná úplná zmena koncepcie pôvodného pečatidla.¹³³ Z toho vyplýva, že prostredie cirkevných inštitúcií bolo pomerne konzervatívne. Absolútna väčšina námetov je zviazaná so symbolikou svätého patróna konkrétnej inštitúcie.¹³⁴ Členovia kapitúl a konventov sa pre výrazné inovácie ikonografie v pečatidlách rozhodovali len veľmi ojedinele.

Záver

Medzi najvýznamnejšie hodnoty, ktoré si stredoveký človek vážil a snažil sa ich zachovávať, nesporne patrí stabilita v najširšom zmysle slova. Pokojný život, opierajúci sa o tradíciu s presnými pravidlami, utvárajúce rámec konania a dávajúce pocit bezpečia a stability, bol iste krásnym, ale nedostižným vzorom. V živote človeka i celej spoločnosti nastávali a nastávajú situácie, nútiace zaujať postoj opätovne a často aj nanovo. Z celej rôznorodej škály prameňov, s pomocou ktorých skúmame vzťah človeka k tomu, čo bolo a pozorujeme, ako sa s minulosťou vysporadúva „po novom“, sme využili špecifické pramene – pečate. Z obdobia stredoveku poznáme cirkevné inštitúcie, ktoré si vystačili s jediným pečatidlom, ktoré prečkalo časy nepokojov a nepodľahlo ani zubu času. Zo zachovaných prameňov jasne vyplýva, že ani cirkevná inštitúcia, ani klerik nenechali svoje pečatidlá bez zásadného dôvodu. Je to pochopiteľné, keďže v konzervatívnej spoločnosti bola dôveryhodnosť garantovaná nielen majiteľom pečatidla, ale i stabilným dlhodobým používaním jediného veľkého typárika. Jeho bezdôvodná výmena by iste nepridala na dôveryhodnosti pečatených dokumentov, ani ich obsahu.¹³⁵ Nastávali však situácie, keď bola výmena nevyhnutná. Zmena postavenia majiteľa si vyžadovala v súlade s požiadavkou kompatibility formy a obsahu dať si vyhotoviť aj nové pečatidlo. Nešlo

¹³¹ Aradská, čazmianska, rábska, päfkostolská, požegská a záhrebská kapitula.

¹³² Jágerská, spišská, vacovská, vašvárska a vesprámska kapitula.

¹³³ Ostriahomská a veľkovaradínska kapitula.

¹³⁴ S nehagiografickými motívmi sa stretávame v pečatiach cirkevných inštitúcií veľmi vzácnne, predovšetkým v najstaršej fáze ich vývoja, v 13., maximálne 14. storočí. Ide výlučne o topografické motívy kláštorov a sakrálnych objektov. Stretávame sa s ním vo veľkej pečati nitrianskej kapituly, v prvom type pečatidla kláštora v Hronskom Beňadiku a pečati zoborského kláštora. Prípado kombinácie sakrálneho objektu a osôb klerikov môžeme vidieť v prvom type veľkého pečatidla ostriahomskej kapituly a kombináciu sakrálneho objektu a sv. patróna (Ježiša Krista) v pečatidle bratislavskej kapituly. GLEJTEK, Pečať ako prostriedok, s. 329, 332 – 333. K teoretickým aspektom hagiografie v cirkevných pečatiach ZUBKO, Peter. Hagiografické motívy vo sfragistike ako historický prameň. In *Konštantínove listy*, roč. 6, 2013, č. 1 – 2, s. 102 – 109.

¹³⁵ T. Krejčík uvažuje o protichodných tendenciách. Na jednej strane pečať umožňovala šírenie najrôznejších myšlienok (propagandy) medzi elitnými časťami spoločnosti, ktoré mali šancu sa s ňou dostať do kontaktu. Na druhej strane stojí vzťah k starobylosti a nemennosti, brániaci rýchlejšej recepcii nových „módnych“ námetov a foriem v spoločnosti. Vzajomné pôsobenie týchto dvoch síl treba mať na pamäti i pri štúdiu premien v cirkevných pečatiach. KREJČÍK, Ikonografie cirkevných pečetí, s. 525.

teda takmer nikdy o otázku módy a chuti po zmene, ale o aktuálnu potrebu. Za ešte závažnejšie príčiny možno považovať straty a krádeže pečatidiel, ktoré nútili ich majiteľov k ráznemu postupu a ich nahradeniu za nové, dôveryhodné. Nech už boli dôvody výmeny pečatidla akékoľvek, vytvárali priestor pre tvorbu nového artefaktu. Je zaujímavé sledovať, ako k podobe nového pečatidla pristupovali majitelia z radov prelátov. Zatiaľ čo 13. storočie a začiatok 14. sú ešte ovplyvnené nemenným kánonom, vyžadujúcim zobrazenie pontifikálneho portrétu, v ďalšom období sú už možnosti ďaleko väčšie. U prelátov meniacich pôsobisko dochádzalo logicky k zobrazeniu svätých patrónov tak, aby vyjadrovali zasvätenie inštitúcie, pri ktorej pôsobili. V prípade kreácie za kardinálov sa stretávame so snahou vyjadriť zasvätenie kardinálskeho titulárneho kostola, ale aj celková kvalita a rozmery pečatidla majú demonštrovať postavenie preláta v cirkevnej hierarchii. Iná situácia nastala, keď pečatidlo menila kapitula alebo konvent. V takýchto prípadoch nedochádzalo v podstate k žiadnej zmene, prejavujúcej sa v pečatidle (najmä zmena patrocínia). Z prameňov vyplýva pomerne veľká snaha po kontinuite pôvodného pečatidla. Vo výraznej väčšine prípadov bolo vyobrazenie na pôvodnom pečatidle zachované veľmi verne alebo z neho aspoň čiastočne vychádzalo. Len členovia malej skupiny cirkevných inštitúcií sa rozhodli úplne sa odkloniť od ikonografickej koncepcie starého pečatidla a preferovali odlišný motív. I to je dôkazom snahy zachovať kontinuitu pečatného obrazu, na ktorý boli zvyknutí, dôverne ho poznali a ktorý dobre poznalo okolie, využívajúce ich služby. Problematickú tému predstavuje otázka rýchlosti výmeny pečatidla. Tu je situácia často veľmi komplikovaná. Základná otázka znie, kedy vôbec prelát považoval za vhodné dať si nové pečatidlo vyhotoviť. Bolo to pri voľbe alebo až po potvrdení a kanonickom nástupe do úradu? Odkedy by sme mali počítať čas riadneho používania nového pečatidla? Niektoré príklady hovoria o tom, že použitie neadekvátneho pečatidla nebolo považované za štandardné. Na druhej strane ale nemôžeme tieto prípady preceňovať. Podstatne častejšie sa stretáme s tým, že pri rovnakom druhu písomnosti boli použité rozdielne druhy pečatí bez toho, aby sa k tomu koroborácia dokumentu vyjadrovala. Je to tiež dôkaz špecifického nazerania na dokument z hľadiska uhorského práva i diplomatickej praxe. To sú už otázky určené predovšetkým pre diplomatické bádanie. Pri posudzovaní týchto prípadov treba mať na zreteli, že zvyky v kanceláriách sa v rôznych obdobiach a situáciách menili. Bez dôkladnej a komplexnej znalosti kancelárskych zvyklostí a pravidiel počas celého stredoveku a čiastočne aj novoveku nebude možné tieto otázky uzatvoriť. Ak sa zamýšľame nad rýchlosťou výmeny pečatidla, bol iste v úplne inej situácii prelát, meniaci jedno existujúce pečatidlo za iné, ako konvent, ktorý žiadne pečatidlo nemal. Biskup mohol aj dlhší čas používať staršie veľké pečatidlo či jeho iný druh. Členovia cirkevnej inštitúcie museli až na výnimky konať podstatne flexibilnejšie. Hoci sa to podarilo na viacerých príkladoch potvrdiť, v skutočnosti väčšinou historické ani časové súvislosti rekonštruovať nevieme.

V predložennom príspevku bola venovaná pozornosť dvom skupinám užívateľov pečatí z cirkevného prostredia, prelátom a cirkevným inštitúciám, predovšetkým kapitulám. Hlavným dôvodom je nemožnosť zachytiť používanie dvoch či viacerých pečatidiel jediným majiteľom najmä u používateľoch, akými boli opáti, prepošti, kanonici, nižšie postavení klerici, konventy alebo vojensko-duchovné rády.

Vzhľadom na kvantitu zachovaného pramenného materiálu ponúka ďaleko širšie možnosti výskum pečatidiel a pečatí panovníkov a miest. Detailný rozbor procesu výmen pečatidiel tu môže priniesť viaceré pozoruhodné informácie.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

Obr. 1 Rekonštrukcia pečate budínskeho prepošta Jána (r. 1278) *Typickým výjavom v pečatiach predstavených kapitúl v 13. storočí* bývalo zobrazenie svätého patróna kapitúlskeho chrámu a kapituly, pri ktorých pôsobili. V prípade prepošta Jána je to polovičná postava sv. Petra, apoštola.

Kresba: Miriam Glejteková, podľa MNL OL DL 643.

1

Obr. 2 Rekonštrukcia pečate kaločského arcibiskupa Jána (r. 1291)

Po tom, ako bol Ján zvolený za kaločského arcibiskupa, prispôobil podobu svojej veľkej pečate požiadavkám kladeným v 13. storočí na pečate prelátov. V západnej cirkvi sa uplatňovala kanonizovaná podoba „portrétu“ preláta zobrazeného s odznakmi moci, mitrou na hlave, berlou v ruke a páliom na pleciah. Celý výjav evokuje arcibiskupa sediaceho na katedre vo svojom katedrálnom chráme. Typický je aj špicato-oválny tvar pečate vyhradený najmä veľkým pečatiam najvyšších cirkevných hodnostárov.

Kresba: Miriam Glejteková, podľa MNL OL DL 1311.

2

Obr. 3 Rekonštrukcia pečate záhrebského biskupa Demetera (1379)

V prelátovej veľkej pečati dominuje v záhrebskom prostredí obľúbený hagiografický výjav. Sv. Štefan, uhorský kráľ, drží v rukách maketu kostola, symbolizujúcu jeho patronát nad miestnou cirkvou a zároveň panovníkove aktivity pri budovaní uhorskej cirkevnej organizácie. V dolnej časti pečate je zobrazený jej majiteľ, modliaci sa k diecéznemu patrónovi.

PÓR, Pecséttani újabb apróságok, s. 11.

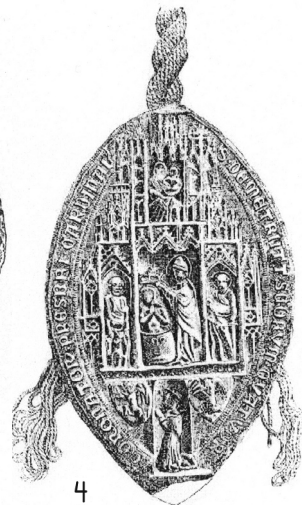

3

Obr. 4 Rekonštrukcia pečate ostrihomského arcibiskupa a kardinála Demetera (1383 - 1384)

Po menovaní za kardinála zadovážil si Demeter aj nové pečatidlo. V zložitom trojstupňovom architektonickom rámci dominuje vyjadrenie vzťahu k rímskemu tržstupu a pápežskému stolu. Popri symbolike zasvätenia kardinálovho titulárneho chrámu (štyroch svätých korunovaných mučeníkov) sú to aj sv. Peter a Pavol. Adoračný charakter kombinovanej pečate umocňuje zobrazenie modliaceho sa majiteľa s jeho erbmi v dolnej časti pečate.

PÓR, Pecséttani újabb apróságok, s. 13.

4

Obr. 5 Rekonštrukcia pečatného obrazu v prvom type pečate jágerskej kapituly (12. - 13. stor.)

V pečatnom poli dominuje jeden z najznámejších symbolov sv. Jána Evanjelistu v podobe orla so svätožiarou okolo hlavy.
Kresba: Miriam Glejteková, podľa MNL OL DL 83127.

Obr. 6 Rekonštrukcia pečatného obrazu v druhom type pečate jágerskej kapituly (13. stor.)

Orol sa dostal aj do druhého typu kapitulskej pečate jágerskej kapituly. Zmena nastala len v štylizácii a rozmeroch pečatidla.
Kresba: Miriam Glejteková, podľa MNL OL DL 451.

Obr. 7 Rekonštrukcia pečatného obrazu v tretom type pečate jágerskej kapituly (13. stor.)

Ukážkou obdivuhodnej kontinuity pečatného obrazu je aj posledné stredoveké pečatidlo jágerskej kapituly. V tomto prípade orla dopĺňa stuha s menom apoštola.
Kresba: Miriam Glejteková, podľa MNL OL DL 68792.

Obr. 8 Rekonštrukcia prvého typu pečate hronskobeňadického konventu (13. stor.)

V najstaršej pečati sa uplatnil námet chrámu. V cirkevnej heraldike sa s ním stretávame najmä v najstaršej vrstve pečatí z 13. storočia. Oveľa väčšej popularite sa topografické motívy tešili v tomto období v mestských pečatiach.

JERNEY, A magyarországi káptalanok, obr. 87.

Obr. 9 Rekonštrukcia druhého typu pečate hronskobeňadického konventu (14. stor.)

V druhom známom hronskobeňadickom pečatidle dostal miesto patrón konventu sv. Benedikt z Nursie.
JERNEY, A magyarországi káptalanok, obr. 88.

Obr. 10 Rekonštrukcia tretieho typu pečate hronskobeňadičké-
ho konventu (15. stor.)

Tretí typ pečatidla niesol výjav úplne odlišný od predchádzajúcich. Stretávame sa v ňom s vyobrazením Madony s Ježiškom v podobe „ženy odetej slnkom, stojacej na mesiaci“, ako ho poznáme z Apokalypsy sv. Jána. Pred Božou matkou vpravo kľačí opát kláštora. Tri pečatidlá jedinej cirkevnej inštitúcie s troma úplne odlišnými motívami sú v uhorskej stredovekej sfragistike výnimočné.

JERNEY, A magyarsországi káptalanok, obr. 89.

Pramene

a) archívne

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára Budapest, Diplomatikai Levéltár.

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára Budapest, Diplomatikai Fénygyűjtemény.

Ministerstvo vnútra SR. Slovenský národný archív, fond: Súkromný archív bratislavskej kapituly.

Ministerstvo vnútra SR. Štátny archív v Prešove, Spišský archív v Levoči, fond: Súkromný archív spišskej kapituly.

b) publikované

BATTHYÁNY, Ignác. *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*. Tomus III. Claudiopoli : Typis episcopalibus, 1827.

BODOR, Imre (ed.). *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar tudományos akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat - gyűjteménye alapján*. Budapest : MTA Művészettörténeti kutató csoport, 1984.

Decreta Regni Hungariae : Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458 - 1490. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1989.

Decreta Regni Hungariae : Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301 - 1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1976.

FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII/5*. Budae : Typis Typographiae Regiae Universitatis Ungaricae, 1835.

FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis X/2*. Budae : Typis Typographiae Regiae Universitatis Ungaricae, 1834.

HEGEDŰS, András (ed.). *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból*. Esztergom : Prímási Levéltár 2000.

KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. Tomus II. Strigonii : Typis Descripsit Gustavus Buzárovits, 1882.

KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. Tomus I. Strigonii : b. v., 1874.

KOLLÁNYI, Ferenc (ed.). *Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis Anno 1397*. In *Történelmi Tár*, 1901, zv. 4, č. 2, s. 71 - 106.

LUKINOVIC, Andreas (ed.). *Monumenta Historica Episcopatus Zagradiensis*. Volumen V. 1395 - 1420. Zagreb : Kršćanska sadašnjost; Arhiv hrvatske, 1992.

- MAREK, Miloš. Rogeriova žalostná pieseň. In MARSINA, Richard - MAREK, Miloš (eds. et trans.). *Tatársky upád*. Budmerice; Bratislava : Vydavateľstvo Rak; Veda, 2008, s. 98 – 101.
- TAKÁCS, Imre (ed.). *Az árpád-házi királyok pecsétjei*. Budapest : MOL, 2012.
- TAKÁCS, Imre (ed.). *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei*. Budapest : MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992.

Literatúra

- BOLOM-KOTARI, Martina. *Pečeti hradiských premonstrátů v pozdním středověku a raném novověku*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015.
- CSÁNKI, Dezső. Harminczhat pecsétés oklevél 1511-ből. (Első közlemény). In *Turul*, roč. 5, 1887, č.1, s. 1 – 11.
- DIEDERICH, Toni. *Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*. Wien; Köln; Weimar : Böhlau Verlag, 2012.
- ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457*. Budapest : Arcanum Adatbázis Kft., 2003, b. s., heslo Hontpázmány nb (DVD verzia).
- ENGEL, Pál - LÓVEI, Pál. A magyar királyi és az osztrák hercegi család 1380. évi házassági szerződésének két sokpecsétés oklevele. In *Ars Hungarica*, roč. 41, 2015, č. 2, s. 117 – 133.
- FEDERMAYER, Frederik. Uhorskí magnáti a ich erby v novoveku. Heraldický príbeh rodu Amade. In FEDERMAYER, Frederik a kol. *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Martin 2012, s. 256 – 291.
- FEDERMAYER, Frederik. Identifikácia a rozvädzanie skratiek v kruhopisoch a nápisoch pečatí fyzických osôb (uhorský novovek 1526 – 1848, 2. časť). In *Slovenská archivistika*, roč. 41, 2006, č. 2, s. 77 – 93.
- FEDERMAYER, Frederik. Identifikácia a rozvädzanie skratiek v kruhopisoch a nápisoch pečatí fyzických osôb (uhorský novovek 1526 – 1848, 1. časť). In *Slovenská archivistika*, roč. 41, 2006, č. 1, s. 69 – 86.
- FREIDINGER, Ludwig. Siegelgebrauch und Wappenführung der Bischöfe von Seckau in Mittelalter und früher Neuzeit. Teil 2: (1337 – 1452). In *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, roč. 49, 1999, s. 63 – 87.
- FREIDINGER, Ludwig. Siegelgebrauch und Wappenführung der Bischöfe von Seckau in Mittelalter und früher Neuzeit. Teil 1: (1218 – 1337). In *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, roč. 48, 1998, s. 119 – 141.
- GÁRDOYI, Albert. I. Károly király nagypecsétjei. In *Turul*, roč. 25, 1907, č. 1 – 2, s. 30 – 57.
- GLEJTEK, Miroslav. Neznáme cirkevno-sfragistické artefakty zo stredovekého Spiša. In *Konštantínove listy*, roč. 9, 2016, č. 1, s. 50 – 63.
- GLEJTEK, Miroslav. Pečať ako prostriedok symbolickej komunikácie. Predovšetkým na príklade panovníckych, cirkevných a mestských pečatí v stredovekom Uhorskom kráľovstve. In HLAVAČKOVÁ, Miriam (ed.). *Od symbolu k slovu. Podoby stredovekej komunikácie*. Bratislava : Veda, 2016, s. 315 – 353; 446 – 455.
- GLEJTEK, Miroslav. *Heraldika. Úvod do štúdia erbov*. Čadca : Kysucké múzeum v Čadci, 2013.
- GLEJTEK, Miroslav. Pečatenie v novovekých hodnoverných miestach na príklade Spišskej a Nitrianskej kapituly. In *Studia Historica Brunensia*, roč. 60, 2013, č. 1 – 2, s. 213 – 225.
- GLEJTEK, Miroslav. *Stredoveká cirkevná pečať – prameň kresťanskej ikonografie*. Hradec Králové : Univerzita Hradec Králové, 2013.
- GLEJTEK, Miroslav. Nové poznatky k stredovekým pečatiam členov Spišskej kapituly. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musei Scepusiensis 2010 – 2011*. Levoča : Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum v Levoči, 2012, s. 6 – 21.

- GLEJTEK, Miroslav. Sv. Vojtech v ikonografickej skladbe cirkevnej pečate v Ostrihomskej arcidiecéze. In NEMEŠ, Jaroslav - KOŽIAK, Rastislav (eds.). *Svätý Vojtech - svätec, doba a kult*. Bratislava : Chronos, 2011, s. 149 - 158.
- GLEJTEK, Miroslav. Niekoľko poznámok k ikonografii stredovekých cirkevných pečatí. In *Konštantínove listy*, roč. 3, 2010, č. 3, s. 62 - 87.
- GLEJTEK, Miroslav. Vývoj erbov vyšších cirkevných hodnostárov na Slovensku do konca stredoveku. In DRAHOŠOVÁ, Šarlota - KERESTEŠ, Peter - ŠIŠMIŠ, Milan (eds.). *Kontinuita a diskontinuita genealógie a heraldiky : Continuity and Discontinuity of Genealogy and Heraldry*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2010, s. 55 - 68.
- GLEJTEK, Miroslav. Typológia a ikonografia arcibiskupských pečatí v Ostrihomskej arcidiecéze v 16. - 18. storočí. Sonda do problematiky. In *Verba theologica*, roč. 8, 2009, č. 2, s. 87 - 95.
- GULIN, Ante. *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*. Zagreb : Golden Marketing, 1998.
- HAISIG, Marian. Sfragistika ogolna. In GUMOWSKI, Marian - HAISIG, Marian - MIKUCKI, Sylwiusz. *Sfragistyka*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1960, s. 59 - 170.
- HOMZA, Martin. Včasnostredoveké dejiny Spiša. In HOMZA, Martin - SROKA, Stanislav (eds.). *Historia Scepusii*. Vol. I. Bratislava; Kraków : Katedra slovenských dejín UK Bratislava; Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków, 2009, s. 233 - 284
- HUNYADI, Zsolt. Administering the Law : Hungary's Loca Credibilia. In RADY, Martyn (ed.). *Custom and Law in Central Europe*. Cambridge : Centre for European Legal Studies, 2003, s. 25 - 35.
- JERNEY, János. A magyarországi káptalanok és konventek, mint hielmes és hiteles helyek története. In *Magyar Történelmi Társaság Társulata*, roč. 2, 1855, s. 3 - 166.
- KANDRA, Kabos. Az egri püspökök pecsétei. (Második közlemény). In *Turul*, roč. 10, 1893, č. 3, s. 132 - 138.
- KARLINSZKY, Balázs, Péter. *A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai. Doktori (PhD) értekezés*. Piliscsaba : Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2013.
- KEGLEVICH, Kristóf. *Capitulum IX. A Garamszentbenedeki apátság 13. és 14. századi oklevelei (1225 - 1403)*. Szeged : Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézete, 2014.
- KITTEL, Erich. *Siegel*. Braunschweig : Klinkhardt & Biedermann, 1970.
- Körmendi, Tamás. A Hontpázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban. In *Levéltári közlemények*, roč. 82, 2011, č. 2, s. 3 - 77.
- KREJČÍK, Tomáš. Ikonografie církevních pečatí v českém státě ve 13. - 15. století. In KRAFL, Pavel (ed.). *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII - XV*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2008, s. 525 - 530.
- KREJČÍK, Tomáš. *Pečeť v kultuře středověku*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 1998.
- KREJČÍKOVÁ, Jarmila - KREJČÍK, Tomáš. *Úvod do české sfragistiky*. Ostrava : Klub genealogů a heraldiků Ostrava, 1989.
- KREJČÍKOVÁ, Jarmila - KREJČÍK, Tomáš. Typologie pečeti olomouckých biskupů a arcibiskupů 12. - 19. století. In MÜLLER, Karel (ed.). *Sborník příspěvků III. setkání genealogů a heraldiků*. Ostrava : Klub genealogů a heraldiků Ostrava, 1987, s. 85 - 89.
- KUMOROVITZ, Bernát, L. *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum, 1993.
- KUMOROVITZ, Bernát, L. Az autentikus pecsét. In *Turul*, roč. 50, 1936, s. 45 - 68.
- LABANC, Peter. Personálne obsadenie Spišskej kapituly v čase pôsobenia prepoštov Pavla a Henricha (1301 - 1323) In *Konštantínove listy*, roč. 9, 2016, č. 1, s. 39 - 49.
- LABANC, Peter. *Spišskí prepošti do roku 1405*. Kraków; Trnava : Towarzystwo Słowaków w Polsce; Filozofická fakulta TU v Trnave, 2011.
- LEHOTSKÁ, Darina. *Průručka diplomatiky*. Bratislava : SAS, 1972.

- LEHOTSKÁ, Darina. Uhorské dekréty a Tripartitum ako súhrn stredovekého a východisko novovekého diplomatického vývinu. In *Historica - Zborník Ústavu marxizmu-leninizmu a Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava : SPN, 1986, s. 35 - 59.
- LUKAČKA, Ján. Erby najstarších šľachtických rodov Nitrianskej stolice. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Heraldika na Slovensku*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 1997, s. 79 - 84.
- MAJLÁTH, Béla. Vancha István esztergomi érsek két pecsétje. In *Archeologiai Értesítő*, 1881, č. 1, s. 161 - 164.
- MAREK, Miloš. Neugeri na Spiši (Vyplienenie Spišskej kapituly Kumánmi kráľa Ladislava IV.). In SLIVKA, Michal - HOMZA, Martin (eds.). *Studia Archeologica Slovaca Mediaevalia V*. Levoča : Kláštorisko, n. o., 2006, s. 49 - 74.
- MARSINA, Richard. Hodnoverné miesta. In *Pamiatky a múzeá*, 2005, č. 1, s. 9 - 13.
- MÜLLER, Karel. Pečeti a znaky olomouckých biskupů. In HLOBIL, Ivo - PERŮTKA, Marek (eds.). *Od gotiky k renesanci III. Výtvorná kultura Moravy a Slezka 1400 - 1550*. Olomouc : Muzeum umění Olomouc; Moravská galerie; Slezské zemské muzeum, 1999, s. 36 - 43.
- MÜLLER, Karel - VRTEL, Ladislav (eds.). *Vocabularium Internationale Sigillographicum*. Bratislava : VEDA, 2016.
- NÉMETHY, Lajos. Budapestén volt egyházi testületek pecsétjei (Első közlemény.). In *Turul*, roč. 5, 1887, č. 1, s. 28 - 31.
- NOVÁK, Jozef. Pečate konventov a kapitúl. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Dejiny a kultúra rehoľných komunit na Slovensku*. Trnava 1994, s. 77 - 84.
- NOVÁK, Jozef. *Slovenské mestské a obecné erby*. Bratislava : SAS, 1967.
- NOVÝ, Rostislav. Pečeti pražských a olomouckých biskupů. Studie ze sfragistiky přemyslovského období. In *Sborník archivních prací 10*, 1960, s. 181 - 203.
- POKORNÝ, Pavel. Elekční pečeť olomouckého biskupa Bruna. In *Heraldická ročenka na rok 1977*. Praha : Heraldický klub České numismatické společnosti, 1977, s. 62 - 65.
- PÓR, Antal. Pecséttani újabb apróságok (Hat pecséttrajzzal). In *Turul*, roč. 15, 1897, č. 1, s. 10 - 19.
- PÓR, Antal. Kálmán, győri püspök (1317 - 1375). In *Századok*, 1889, č. 5, s. 369 - 384.
- RÁBIK, Vladimír. *Pečať a jej spoločenská úloha v stredovekom Uhorskom kráľovstve*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012.
- RÁBIK, Vladimír. Pečať v stredovekom uhorskom zákonodarstve. In RAGAČOVÁ, Júlia (ed.). *Pečate a ich používatelia*. Bratislava : MV SR, 2007, s. 107 - 123.
- RÁBIK, Vladimír. Stredoveké cirkevné pečate spišskej proveniencie. Sonda do problematiky. In GŁADKIEWICZ, Ryszard - HOMZA, Martin (eds.). *Terra Scopusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča; Wrocław : Kláštorisko, n. o., 2003, s. 325 - 337.
- RÁBIK, Vladimír. Stredoveké pečate konventov mendikantských (žobravých) rehoľí v Trnave. In *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia III - IV. Korene európskej civilizácie*. Bratislava : Veda, 2001, s. 231 - 241.
- RÁBIK, Vladimír. Pečate nitrianskych biskupov do konca 14. storočia. In SEDLÁK, Vincent (ed.). *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Bratislava : Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 178 - 189.
- RAINER, Pál. A középkori veszprémi püspökök pecsétjei (XIII. - XVI. század). In *Tudomány és művészet Veszprémben a 13 - 15. században. Felolvasóülések Veszprém történetéből 3. Veszprém : Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata; Laczkó Dezső Múzeum, 1996, s. 42 - 56.*
- SEDLÁK, František. Sfragistika. In VRTEL, Ladislav (ed.). *Pomocné vedy historické - súčasný stav a perspektívy*. Dolný Kubín : Štátny okresný archív v Dolnom Kubíne, 1986, s. 73 - 83.
- SCHMIDT-WIEGAND, von Ruth. Die rechtshistorische Funktion graphischer Zeichen und Symbole in Urkunden. In RÜCK, Peter (ed.). *Graphische Symbole in mittelalterliche Urkunden. Beiträge zur diplomatischen Semiotik*. Sigmaringen : Jan Thorbecke Verlag, 1996, s. 68 - 79.

- SOLYMOSI, László. *Die glaubwürdigen Orte Ungarns in der Zeit des Königs Matthias Corvinus*. Dostupné na internete: <<http://renaissance.elte.hu/wp-content/uploads/2013/09/Laszlo-Solymosi-Die-glaubwürdigen-Orte-Ungarns-in-der-Zeit-des-Königs-Matthias-Corvinus1.pdf>>, s. 1 – 15.
- STIELDORF, Andrea. *Siegelkunde*. Hannover : Verlag Hansche Buchhandlung, 2004.
- SZINVAY, Lázár. Adálek az egyházi sphragistikához. In *Turul*, roč. 1, 1883, č. 1, s. 50 – 52.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveké uhorské pečate a ich písmo. (K datovaniu pečatí analýzou písma). In RAGAČOVÁ, Júlia (ed.). *Pečate a ich používatelia*. Bratislava : MV SR, 2007, s. 129 – 145.
- TAKÁCS, Imre (ed.). *Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387 – 1437*. Budapest : Philipp von Zabern, 2006.
- TAKÁCS, Imre. Esztergomi pecsétek az Anjou-korból. Két szokatlan példa. In „*Lux Pannoniae*“ *Esztergom*. Esztergom : Esztergomi Balassa Bálint Múzeum; Esztergom város Önkormányzata, 2001, s. 77 – 84.
- VÉGH, Gyula. Egyházi méltóság jelvényei magyarországi főpapok címereiben. In *Turul*, roč. 50, 1936, č. 1 – 2, s. 30 – 32.
- VÉGH, Gyula. Jegyzetek a magyarországi püspökök címereihez. In *Turul*, roč. 49, 1935, č. 1 – 2, s. 1 – 4.
- VRTEL, Ladislav. *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin : Matica slovenská, 2003.
- WERTNER, Mór. Kiadatlan oklevelek. Uj sorozat. Hatodik közlemény. In *Magyar Történelmi Társaság Társulata*, roč. 12, 1911, s. 127 – 279.
- ZSOLDOS, Attila. *Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301*. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 2011.
- ZUBKO, Peter. Hagiografické motívy vo sfragistike ako historický prameň. In *Konštantínove listy*, roč. 6, 2013, č. 1 – 2, s. 102 – 109.

Internet

<<http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bbakocz.html>>

SUMMARY

Changes of Great Seal Matrices of Hungarian Prelates and Church Institutions in the Middle Ages

In the Middle Ages, one of the most important means of the legal guarantee and protection of a legal document was a seal. A document without an intact seal was not viewed as legally binding. In this context, the main role was played by a great seal. There was only one seal matrix of a great seal in each office and it was considered most important. In Hungary, however, the rules known from the Western Europe had never fully applied. For instance, other kinds of seals, such as minor, secret or ring seals, were also often viewed as authentic. The most important was who was an owner of a seal and what was their social status.

There were changes of great seals in various offices only for serious reasons. In the case of the highest church representatives, such as archbishops and bishops, they most often occurred when a prelate moved and it was necessary to change the text or image on the seal. Most of sources deal with the promotion to an archbishop's or bishop's position. As yet, there are no other known reasons for the change of seal matrices. These might have been replacements caused by a damage or a loss of a seal matrix. To find out how long it took to

change a seal matrix after the new prelate had taken office is often impossible due to the lack of sources. In most cases the sources allow us only to reconstruct the time of absence of a seal. It is in the cases when the use of an older seal matrix is mentioned in the corroboration of a document. For instance, one such corroboration reads that a prelate used his old seal matrix because he still had not his new matrix, or he used another sort of seal (seal ring) because he still did not have his great seal matrix. In most cases prelates had quite a long time to change their seal matrices. If necessary, they could and did use older and, according to the circumscription, out-of-date matrices.

When replacing seal matrices, the prelates of the earlier period (until the first third of the 14th century) maintained an established canon and used purely portrait (pontifical) matrices. After the expansion of combined seal matrices in the following period various combinations of themes were used (hagiographical theme, portrait, coat of arms). Their seal images were already significantly individualized. The most common theme was a patron saint of a diocese in which a prelate served. Another option was an image based on the dedication of the cardinal's titular church in Rome.

As to church institutions, since the mid-13th century acting as *loca credibilia*, seal matrices were most often changed in the event of theft or loss. Several quite precisely described situations are known from the period of the Mongol invasion of Hungary (1241–1242) and from the period of instability during the reign of Ladislaus IV (1272–1290). In the case of theft there was a risk of misuse for sealing fake documents, especially property donations. For these reasons chapters and convents often acted very flexibly. For instance, the Spiš chapter was able to replace its seal matrix within less than three months after it had been plundered by Cumans in late 1289. But there was also a situation when a chapter had failed to have its new seal matrix made for long 80 years. This is the case of the Esztergom chapter which in 1242–1243 and 1319–1326 used only a minor seal matrix instead of the great, authentic matrix. Although there was a great number of changes of seal matrices by Hungarian convents and chapters, the reasons for these replacements remain unknown. In many cases there might have been minor mechanical damages which led to the changes of matrices.

In the event of a change of a seal matrix it was also necessary to create a new image. It was most often based on the picture of the previous matrix. The new image was either partially modified (e.g. the same saint was depicted in another iconographic scene) or it was an attempted copy of the previous image. Only very seldom did the church institutions decide for a radical change. Such a case is, for instance, the Benedictine monastery in Hronský Beňadik. While there were three replacements of its seal matrix during three centuries, each matrix bore a different image. In the first case there was a depiction of a sacral object, in the second case an image of the patron saint of the convent – St. Benedict – and the latest matrix bore an image of Madonna with child Jesus in her arms (*Assumpta*) with the abbot of the monastery kneeling in front of her.

doc. PhDr. Ing. Miroslav Glejtek, PhD.; Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta,
Katedra histórie
SK-949 74 Nitra; Hodžova 1
e-mail: <miro.glejtek@gmail.com>